

Петро Волиняк

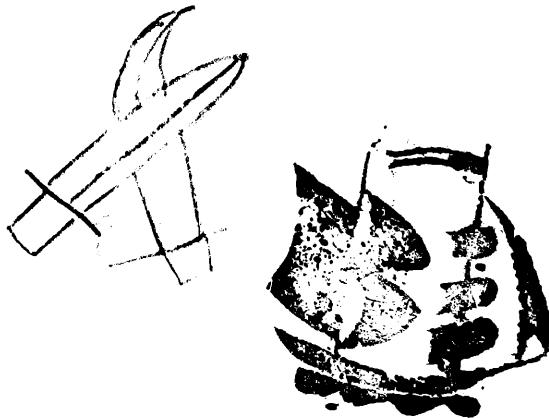
Дніпро

Читанка
для V класи

ПЕТРО ВОЛИНЯК

Д Н І П Р О

ЧИТАНКА ДЛЯ 5-ОЇ КЛЯСІ
ТА ПОЗАШКІЛЬНОГО ЧИТАННЯ

ВИДАВНИЦТВО "НОВІ ДНІ"

Торонто, Канада

1953

Обкладинка: **В. Корженівський**

Друк:

THE BASILIAN PRESS, TORONTO, ONTARIO, CANADA

Володимир Сосюра

ЛЮБІТЬ УКРАЇНУ!

Любіть Україну, як сонце, любіть,
Як вітер, і трави, і води,
В годину щасливу, і в радості мить,
Любіть у годину негоди,

Любіть Україну у сні й наяву,
Вишневу свою Україну,
Красу її, вічно живу і нову,
І мову її солов'їну.

Без неї — ніщо ми, як порох і дим,
Розвіяний в полі вітрами...

Любіть Україну всім серцем своїм
І всіми своїми ділами.

Для нас вона в світі єдина, одна,
Як очі її ніжно-карі...

Вона у зірках, і у вербах вона,
І в кожному серця ударі.

У квітці й пташині, в кривеньких тинах,
У пісні у кожній, у думі,
В дитячій усмішці, в дівочих очах,
І в стягів багряному шумі...

Як та купина, що горить — не згора,
Живе у стежках, у дібровах,
У зойках гудків, і у хвилях Дніпра,
У хмарах отих пурпурових,

В огні канонад, що на захід женуть
Чужинців в зелених мундирах,
В багнетах що в тьмі пробивають нам путь,
До весен, і світлих, і щирих...

Юначе! Хай буде для неї твій сміх,
І сліози, і все, до загину...
Не можна любити народів других,
Коли ти не любиш Вкраїну.

Дівчино! Як небо її голубе
Люби її кожну хвилину...
Коханий любить не захоче тебе,
Коли ти не любиш Вкраїну.

Любіть у труді, у коханні, в бою,
В цей час, як гудуть батерей...
Всім серцем любіть Україну свою, —
І вічні ми будемо з нею.

Максим Рильський

МОЄМУ КРАЄВІ

Чи знаєш ти, о краю мій,
Що кожною сльозою
Ти випікаєш слід страшний,
Що в гроб візьму з собою?

Чи знаєш ти, о краю мій,
Що всі убиті діти
Волають у душі моїй:
Убивцям відплатити!

Чи знаєш ти, о краю мій,
Що тьма твоєї ночі
У день весняно-голубий
Мені кривавить очі?

Так хай же я згнию — цвісти
Тобі, мій рідний краю!
Чи чуєш ти, чи знаєш ти? —
І голос: чую! знаю!

Марко Вовчок

ГОРПИНА
(Скорочено)

I.

Старий Якименко оженив сина та таку то вже не-вісточку собі взяв, що й не казати! Біолиця, гарна й весела, а прудка, як зайчик: і в хаті, і надворі в'ється, порядкує, господарює; і співає, і сміється, аж геть чути її голосок дзвінкий.

Народилась дівчинка у них. Так то вже кохає та пестить Горпина свою первинечку і з рук не спускає: аби прокинулась, аби поворухнулась — вже вона й коло колиски: цілує, і колище, і співає над нею.

На панщину поженуть — дитинку за собою несе та вже й моститься там з нею; сама робить, а око біжить до дитинки.

Ото було молодиці й жартують:

— А що, — кажуть, — ваша дочки, Горпино?

Вона й почне:

— Та вже всміхається, сестриці-голубоньки, і руче-нятка до мене простягає: вже знає мене, ні до кого не йде — тільки до мене. Свекор бубликом манив — не хоче. І в долонечки вже плеєше. Вийду я з хати та з-за дверей дивлюсь, а воно й водить оченятами — шукає мене.

— Розумна, розумна зросла, — кажуть, — готовий, лишень, посаг та рушники — хутко й свататимуть.

А дівчинка, справді, як та квіточка розпукується,
— таке славне дитяточко, веселе й здорове, нівроку.

II.

В ту пору помер наш старий пан; почав молодий господарювати. І старий був недобрий, а цей такий лихий, що й не сказати. Так людєй жене — гірш, як тих волів. Оце три дні панські будем¹), а четвертий за по-душне²), а п'ятниця й субота — якісь толочні повидумували. А яка толока? Не то страви, а й хліба не дають. День при дні робимо. Перше все сподівались — молодий пан буде добрий, та й діждали собі доброго! Він був не дуже багатий, а жити пишно, в розкоші великий хотів, по-панському. Що йому до того, що люди було на нивіпадають. Він собі то коней заведе таких, що як змії, то коляску купить новенську, то в місто поїде — там стратиться. А нам іще було кажуть сусідні панки: “Десь у вас теперенъки пан добрий. Так то говорить, що аж лихо. Що мужиків треба й наукам учити, і жалувати, і невідь що. Десь його мудро вже навчено”.

А це справді — перше говорив, що й хати нові поставлю³), у три віконця, а потім то й старі розвалились. Може, його на добре й вчену, та, мабуть, панську істоту не переробиш.

Все село як за стіну засунулось, такі смутні усі, що сумно й глянуть. Тільки Горпина трохи веселенька, тішиться малою донечкою та й за громадське лихо забуває. Та не минула і її лиха година. Занедужала дитинка, кричить, плаче. Горпина й сама плаче над нею, та нічого не врадить. Бігав старий свекор до лікарки — нема дома, та навіть і з молодиць нема нікого: всі на панщині. Далі й за Горпиною прийшли:

— Чому не йдеш?

— В мене дитина нездужає, — каже вона плачуши.

— Панові треба робити, а про твою дитину байдуже.

Мусила йти. Узяла дитинку, обгорнула та й пішла.

А воно, біднесеньке, кричить та кричить. Дійшли: пан стрічає сам, такий гнівний. Почав її словами картати, а дитиночка на руках так і пручаеться — кричить. Пан іще гірше розгнівався:

— Геть ту дитину, — гукнув, — геть! Треба мені робити, а не з дитиною панькатись.

Звелів десятникові⁴) додому однести.

— Ой, паночку, голубчику, — благає його Горпина, плачуши, — нехай же я хоч однесу сама. Паночку мій, будьте милостиві! Це моя дитина єдина!

— Неси, неси, — каже десятникові, — а ти роби діло, коли не хочеш кари здобути.

Понесли дитину полем, і ще довго Горпина чула дитячий плач, жалкий та болізний; далі все тихше, а там зовсім затихло...

Як вона уже там робила цей день, — увечері прибігла додому, аж дух її захватило:

— Дитинко моя! Донечко! Чи ви ж доглядали її, батеньку? Скажіть же бо, що й як?

— Та годі побиватись, дочки, — каже старий свекор, — втихла трохи.

Та не надовго: уночі прокинулась знов та ще гірше страдає, аж горить. Радилась Горпина з бабами — нічого не врадили, нічого не помогли. А тут день уже починається, треба на панщину йти. Згадала Горпина, що чула колись — як дитина не спить, то настояти макові головки⁵) на молоці та й дати випити. Так вона й зробила. “Нехай хоч воно одпочине — не мутиться”, — думає. Як дала їй, дитина зразу й утихла, засипати почала та так кріпко заснула, і не здригнулась, як крикнув десятник на весь голос:

— На панщину!

Положила Горпина дочку в колисці, поцілувала і пішла плачуши.

III.

Як там її лаяли, як на неї сварились — і не слухає, аби її до вечора діждати. Перемучилася день. Біжть вона додому, біжть... Убігла в хату: тихо й темно.

Вона до колиски, за дитину — дитина холодна лежить: не ворухнеться, не диші.

— Тату! — крикнула.

— А чого, дочко, мене лякаєш? Я був задрімав. Мала спить і досі.

Горпина й слова не промовить, обхопила дочку руками та наче й завмерла. Старий знов задрімав.

— Світла! Світла дайте! — скрикнула. — Тату! Світла!

Старий викресав⁶) огню.

“Що це з нею подіялося?” — думає, та як засвітив, глянув та й прикипів на місці. Стоїть серед хати Горпина, аж почорніла, і страшно дивиться, а на руках у неї мертвa дитина.

— Дочко, — промовив старий, — дочко!

— А що, — одмовляє, — бач, як помоглося. Затихла моя дитина — не кричить.

А далі як заплаче, як затужить, — де ті й сльози беруться. Так ллються струменем.

Почули люди, прибігли, говорять, вмовляють. Вона як і не чує, і не одірвуть од дитини. Чоловік ходить сам як не при собі; свекор аж занедужав.

Стали похорон ладити. От уже й домовину принесли новеньку, всипали квітками пахучими та зіллям.

— Горпино, — кажуть, — дай дитину.

Не дала. Сама обмила її і положила. Час уже й нести, а вона стоїть — дивиться. Люди до неї говорять — не чує, не слухає.

Одвели якось, узяли й понесли. Глянула вона тоді вперше навколо і собі пішла. Куди люди не ступлять, і вона слідком за ними, за тою домовинкою; іде — словечка не промовить. А як стали ховати — так і кинулась за дитям у яму. Ледве вхопили її та принесли додому мов неживу.

Хворіла вона тяжко тижнів із три. Якось одужала, та розум не вернувсь. Така вона якась — не при умі. Цілісінський день ходить мовчки та городній мак збирає, а спитати — нащо? “А це, — каже, — для моєї дитини”.

Взимку вона плаче: “Нема квіток. Чим мою донечку рятувати?”

Аби почала перша маківочка бриніти, вже й угледить і зараз вирве й любується нею, не натішиться. То ще діло робить, порається, а тільки зацвітуть маки в городах, вона й хату покине і не вийде з тих маків. Ідеш понад городами, то й бачиш: сидить між повними маківками в білій сорочці, гарно убрана, у намисті й сама ще молоденька, — тільки бліда, як сніг біла; сидить та перекидається маківочками і всміхається, як дитина... А маки процвітають і білим, і сизим, і червоним квітом повно.

Пояснення: 1. Панські будем — тобто належимо панам і одбуваємо панщину. 2. Подушне — поміщик платив податок у казну за кожного кріпака (за кожну душу). Кріпаки (селяни, що належали панам) мусили за це відробляти панові та ще, звичайно, більше, ніж він платив. Толочні — робота панові за харчі, які він нібіто давав їм за роботу. Виходить, що в кріпаків лишався лише один день для своєї роботи — неділя. 3. Всі хати й будівлі в панському селі вважалися власністю пана, хоч будували їх самі кріпаки. 4. Десятник — панський наглядач над кріпаками. 5. З макових головок виробляється дуже сильна отруя — опій. Коли вжити трохи опію, то людина тільки засипає. А коли передати, то можна і вмерти. 6. Тоді сірників не знали і огонь добували, викресуючи кресалом.

Завдання:

1. Доберіть заголовки до кожного розділу цього оповідання.
2. Розкажіть про материне горе та про те, хто винен у смерті її дитини і в хворобі матері.

Прочитай оповідання:
Марко Вовчок, “Сестричка Мелася”.

З О З У Л Я

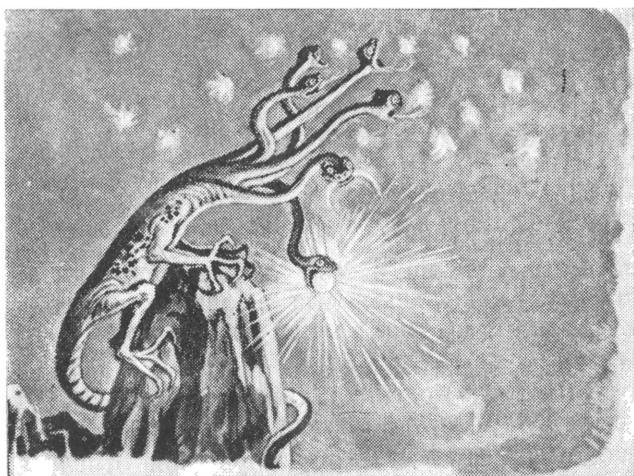
(Народний вірш)

Та летять галочки у три рядочки,
зозуленька попереду.
Та всі галочки по лугах сіли,
зозуля — й на калині;
та всі галочки защебетали,
зозуля закувала.
“Та чого ти куєш, чого ж ти жалуєш,
сивая зозуленько?
Чи жаль же тобі темного лугу,
чи гіркої калини?”
“Та не жаль же мені темного лугу,
ні гіркої калини,
а жаль же мені тої тополі,
що росте й у полі,
та де я літаю, та де я буваю —
на тополі спочиваю...”
“Сивая зозуленько,
не вставай раненько,
не куй так жалібненько”.
“Як мені не кувати, —
коли має осінь наставати”.
Та кувала зозуленька у садочку,
прихиливші головоньку на листочку.

А що ж вона та, куючи, говорила?
Та чи буде зимочка, так як літічко?
Ой не буде садовина зеленіти,
тільки буде з-під сніжечку лист чорніти;
а як буде літічко та й тепленьке,
так і буде садовина та й рясненька.

Завдання:

1. Випишіть з цього вірша всі пестливі форми слів, поставивши поруч них початкові форми їх. Наприклад: **рядочки** — **ряди**.
2. Перекажіть цей твір своїми словами (спочатку усно, а потім на письмі).

КОСТИНИН СИН

Народна казка

Десь-не-десь, у якомусь царстві та поспорив змій з царем. Як поспорив, та й покрав з неба і сонце, і місяць, і усі зірки та й поховав у себе в підземному царстві. Журиться цар, та ніде не найде такого богатиря, щоб те все назад у змія відвоював.

А в тому царстві був чоловік Костин, та було в ньо-

го три сини, богатирі. Усі богатирської поведінки. Раз цар і посилає слуг:

— Підіть, — каже, — покличте мені найменшого Костининого сина.

— Що, — каже, — можеш ти мені відвоювати у змія сонце, і місяць, і все що на небі?

— Ні, — каже, — не можу, спитайте середушого.

Покликали того.

— Ні, — каже, — і я не можу, хіба найстарший брат.

Покликали й найстаршого.

— Я, — каже, — можу з братами, тільки треба нам трьох богатирських коней. Женітъ три табуни, може й виберемо.

От пригнали йому три табуни коней, він на яку коняку не покладе руку, вона з усіх чотирьох і брязне. Аж ось ззаду шкандибає коняка на трьох ногах і з одним крилом. Він поклав на неї руку — тільки на коліна впала.

— Ну, каже, — це буде найменшому братові. Женітъ ще три табуни.

Пригнали ще три табуни, він їх поваляв, а тільки саму задню з двома ногами та з двома крилами й залишив.

— Це, — каже, — середущому братові буде. Женітъ ще три табуни.

Пригнали ще, він і тих забракував, тільки взяв собі найпаскуднішу, що була з однією ногою та чотирма крилами. От як повибирав, ті коні у нього й просяться:

— Пусти нас, Костинин сину, на три зорі у чисте поле сильної трави попоїсти.

Він їх пустив, а через три зорі вони отяглись, узяли тіло, стали коні хоч куди.

От вийшли брати на могилу і стали з лука стріляти: де чия стріла упаде, тому туди й їхати. Як по-пускали стріли, то попрощались та й подались своїх стріл шукати. Їхали-їхали, приїздять до змійового палацу — аж найменшого брата стріла лежить. От пішли вони в той палац, аж там усякі й напитки й найдки. Закусили вони, спочили: черга йти найменшому на сторожу. Той відмагається, старший Костинин син і каже:

— Ось вам, братця, рукавички й малахаєчка; ді-

вітися, як буде з них мило бігти, так пускайте їх, а як кров, то й самі біжіть, і коня пускайте.

А то у нього були рукавички, що самі й хватають, самі й рвуть, а малахаєчка, що сама січе, сама й крає.

Сказав, а сам пішов та й сів під містком. Коли це опівночі стукотить-гримотить, їде змій з трьома головами. З'їхав на міст, кінь і спіткнувся.

— Чого ж ти, собаче м'ясо, спотикаєшся?

— Як же мені не спотикатись, як під мостом Костинин син сидить.

— Нехай він у мужика п'ять років свині попасе, то тоді сюди ворон його кості занесе.

А Костинин син змієві:

— Брешеш! — каже. — Добрий молодець і сам зайшов.

Стали вони битись. Не дав йому Костинин син і вгору глянути, побив на мотлох, язики повідрізував, і в кишеню поховав. Пішов у палац, аж брати сплять. Він їх побудив, подивився на рукавичку та малахаєчку — сухі собі. Він їм нічого не сказав, та й поїхали другого брата стрілу шукати.

От приїхали до другого палацу, знайшли середущого брата стрілу, та й пішли у палац, а там напитки й наїдки ще луччі. Перекусили, спочили. Черга на середущого на сторожу йти. Той теж відмагається.

— Ну, так, — каже старший Костинин син, — я піду.

Знову наказує їм, як і той раз:

— Тільки глядіть, не проспіть! Як буде мило з рукавичок капать, мерцій пускайте їх та й коня, а коли кров, той самі біжіть.

От, сказав так, пішов під місток та й сів. Ось опівночі стукотить-гримотить, їде змій з шістьма головами; з'їхав на міст, кінь і спіткнувся.

— Стій, — каже, — собаче м'ясо, не спотикайся!

— Як мені не спотикатись, — відказує кінь змієві, — як під мостом Костинин син сидить.

— Нехай він у мужика десять років свині попасе, то й тоді ворон його кості сюди не занесе.

— Брешеш! — вигукнув до його старший Костинин син. — Добрий молодець і сам зайшов.

Як почали ж вони битись, як почали битись! Вже з тих рукавичок та малахаєчок мило так і падає, так і падає, а брати сплять. Ледве побив він змія, язики повідрізував, поховав і пішов до братів. Зараз побудив.

— Так то, — каже, — ви мене стережете?
Погуляли там ще трохи та й поїхали вже по його стрілу.

Приїздять до третього палацу, а його стріла як упала там, так половину палацу і знесла. Пішли вони у палац, а там напитків та наїдків — аж столи вгинаються! Підкріпились добре, а тоді й говорить старший брат:

— Тепер же, — каже, — глядіть, не спіть, та як стане кров з рукавичок капати, біжіть швидше до мене.

От сказав те, пішов та й сів під містком. Опівночі стукотить-гримотить, іде змій з дванадцятьма головами. З'їхав на міст, кінь і спіткнувся.

— Стій, — каже, — собаче м'ясо, не спотикайся!

— Як же мені не спотикатись, як під містком Костинин син сидить.

— Нехай він у мужика п'ятнадцять років свині попасе, то й тоді ворон його кості сюди не занесе.

— Ні, — каже, — брешеш! Добрий молодець і сам зайдов.

Як почали вони битись, як почали битись, уже з тих рукавичок то мило падало, а це вже й кров юшить! А кінь у стайні б'ється, аж двір розлягається. Братья як почули, прокинулись, пустили те все та й самі на коні та до нього. Тут як прибігли вони, а рукавички самі рвуть, малахаєчка січе, а кінь аж іржить, так лютує. Побили й цього змія на мотлох, спалили та й попіл з вітром пустили, так що з нього і на зазір не зсталось.

Тоді пішли у підземне царство, подіставали там праведне сонце, місяць, зірки, райдугу та й пустили їх, а самі на коні й поїхали додому. Тільки відіїхали з півпуті, Костинин син і хвалиться, що забув свої рукавички та малахаєчку. "Шкода, що таке добро та такій погані зостанеться." Перекинувсь яструбом та й полетів назад. А після тих змій та зостались жінки та діти. Як вилетів він туди, перекинувсь котиком та й грається під вікном, а діти побачили та й до матері:

— Який, — кажуть, — гарний котик, візьмім його.

— Ні, постійте, це, може, ворог наш. Дамо йому хліба з медом, а другий з нашою отрутою: як буде їсти хліб з отрутою, то наш приятель, а як з медом, то ворог. — Кинули, а він зараз до того шматочка, що з отрутою, покачав, покачав його та й загріб. "Це, — кажуть, — наш приятель", та й узяли його.

Увечері всі вони позлітались та й радяться, як би то їм звести з світу отих Констининих синів. А у того найстаршого змія та зосталась жінка і три дочки.

— Ти, — каже мати на найстаршу, — перебіжи їм дорогу та стань ліжком: вони захотять спочити, та який ляже, так і розійдеться кров'ю; а ти, — каже на другу, — стань на дорозі криницею: як тільки вони нап'ються з тебе, так і полопаються; а ти, — каже на третю, — стань яблунею з яблуками: то тільки вони з'їдять по яблучку, так іх і розірве.

Він усе слухає, та як вислухав — до рукавичок та до малахаєчок, грається ними. Вони побачили та:

— Викиньте, — кажуть, — йому їх: це того такого-сякого, що нашого батька звів.

От викинули йому те все, він знов яструбом перекинувсь, забрав те, полетів та скоро й братів догнав.

Їдуть та їдуть, аж ось їм пишне ліжко стойть, над ним холодок, а навколо її зелена травиця. Ті брати кинулись до нього, а він їх мерщій попередив, та як рубоне по ньому, так воно кров'ю й зійшло. Поїхали далі, аж яблунька така гарна стойть, так яблучка самі й падають. Він знов опередив братів, та як рубоне її, а вона так кров'ю й зійшла. Від'їхали ще скільки там, аж ось криничка, та така ловка, а вони вже, може, стільки днів і краплі води не бачили, так і кинулись до неї, а Костинин син знов перебіг та як сіконе її, так вона кров'ю і підплывла.

От стара зміїха як почула, що вже дочки попропадали, та у погоню за ними: одну губу пустила аж під небо, а другу аж під землю та так і летить за ними. От найменший брат припав до землі вухом та й каже:

— Ей, братця, женеться за нами стара змія, скоро вже дожене і проглине.

— Постій, може, ще подавиться.

Як почали вони тікати, як почали тікати, так ні — ось-ось доганяє, так вогнем і пече. А тут стояла кузня залізна, вони туди ускочили та й заперлись. Прибігла вона та й гукає до них:

— Ей, — каже, — відчиніть, бо я вас з кузнею поглину!

А ковалі їй і відказують:

— Пролижи двері, то ми їх тобі печених подамо.

А самі тимчасом добре кліщі понагрівали та й чекають. От вона лизнула, відразу й пролизала двері та язиком туди, а ковалі її за язика та й давай тоді у плуга запрягти та балки орати. Доорались вони аж до моря, а вона й каже:

— У тебе батько був?

— Був.

— А косарів наймав?

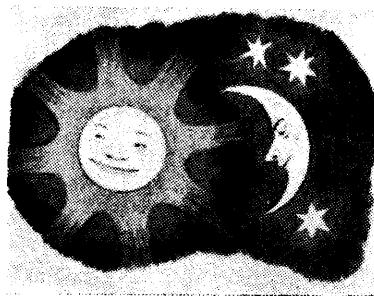
— Наймав.

— А спочивати їм давав?

— Давав.

— Дай же й мені спочити та води напитись.

Як допалась же вона до моря, та пила, пила, аж поки й лопнула.

КАЗКА

Казка — усне оповідання, у якому багато фантастики. Слово “казка” походить від слова *казати* (розповідати).

Казки діляться на групи. Найбільшою групою казок є **фантастичні казки**. У цих казках виступають різні дивовижні істоти: баба-Яга, Кощей Безсмертний, багатоголовий змій

тощо. Часто в цих казках згадуються всякі чудесні речі: (чоботи-скороходи, воскресіння мертвого, килим-самоліт тощо). До цієї групи казок належить і казка "Костинин син".

Велика також група казок про звірів ("Пан коцький", "Лисичка-сестричка та вовк панібрат" та інші).

Третью групою казок є **казки моралістичні** (повчальні). До цієї групи належать казки "Названий батько", "Правда і кривда", "Калинова сопілка" та інші.

До четвертої групи належать **казки побутові**. До цієї групи належить, наприклад, казка про розумну дівчину, у якій розповідається, як два брати засперчалися за корову й пішли позиватися до пана. Пан загадав їм загадку: що миліш, що прудкіш і що ситіш над усе? Хто відгадає загадку, того й корова буде. Дочка бідного меншого брата навчила батька відгадати цю загадку: над усе миліш — сон, над усе прудкіш — думка, над усе ситіш — мати земля. Потім пан давав їй кілька ще хитріших завдань і вона всі їх виконала й панові нічого не лишалось, як тільки одружитись з такою мудрою дівчиною.

У казках виявилась гостра спостережливість народу до оточуючого життя. У них правдиво зображені характери людей, а симпатії казки завжди на боці чесних, відважних і розумних людей. Через те в казках спостерегаємо завжди гарний кінець: перемагає завжди добро й правда. В цьому виявляється духовна сила нашого народу, його віра в перемогу добра над злом.

Мова казок є проста, але поруч з тим і гарна та цілком поправна. Отже, казки є не тільки великим виховним чинником, а й найкращим джерелом для вивчення мови.

Казки є творами народніми, але тепер часто пишуть казки й письменники.

Завдання:

1. Дайте відповіді на такі запитання (усні):
 - а) Яку кривду людям зробив змій?
 - б) Що в цій казці стверджує те, що вона належить до групи фантастичних казок?
2. Пригадайте, які ще українські народні казки ви читали і скажіть до яких груп казок вони належать. Чому саме?

Прочитай книжечку:
Наталія Забіла, "Чарівна хустина".

I. Франко

У КУЗНІ

На дні моїх споминів, десь там, у найглибшій глибині, горить огонь. Невеличке вогнище неблизкучого, але міцного вогню освітлює перші обриси, що виринають з глибини дитячої душі. Це вогонь у кузні моого батька. І досі бачу ту залізну лопату, якою батько набирає вугілля з дощаної скрині — те вугілля він сам випалював за хатами в ямі — кидає його в паленище на жменьку розжевреного вугілля, принесеного в черепку з хати, а потім своїм звичайним поквапним способом обзвивається до слуги:

— Ти, ти, ти, Андрусь, ану дмухай, та поволі, поки розгориться.

Андрусь, той самий, що з хати приніс мене і посадив на вугляній скриньці близько вогнища, тепер хапається за жердку від міха й починає дмухати. У міха зразу якийсь короткий дух, він ішце не набрався повітря, не вложився до праці, він розфукує вугілля, а вогню не зміцнює.

— Помалу, Андрусю... Ти, ти, ти, хлопче, помалу...

— Це дика баба фукає, — каже, жартуючи, Андрусь і щосили налягає на жердку, щоб набрати в міх якнайбільше повітря.

Його згадка про дику бабу проймає мене третінням.

— Де та дика баба? — питаю я.

Андрусь сміється.

— В міху. Хіба не чуеш, як фукає?

Я прислухався — справді фукає.

— Чекай, я її добре надушу, — каже Андрусь, — то вона буде стогнати.

— Я не хочу! Не души! — скрикнув я.

— Но-но-но, ти, хлопче. Не кажи дитині дурниць. Не слухай, Івасю, не слухай, у міху нема ніякої дикої баби.

— А що ж там так сопе?

— То вітер, сину. Бачиш, міх набирається вітру, а як його здушити, то дмухає. Дивись, і я так дмухаю. І батько кілька разів дмухає в огонь.

Я заспокоююсь. Богонь розгоряється. Зразу він немов боязко вихоплюється з-поміж вугілля синявими язичками. Та дика баба починає дмухати дужче; синяві язички в горні червоніють і вискають прожогом із глибини вугляної купи. Поволі чорне вугілля й собі набирає червоної фарби, полум'я сичить і випростується, немов в'язка блискучих ножів або стріл.

А батько стоїть при ковадлі, взяв свій невеличкий молоток у руку і кілька разів ударив по ковадлі, швидко, раз за разом, мов на барабані. Пішов голос по всьому присілку — знак, що в кузні починається робота.

**
*

Батько був славний коваль на всю околицю, особливо його сокири мали велику славу. Ще тридцять літ по його смерті один чоловік в іншому селі, старий уже, розговорившися зо мною та згадавши про батька, мовив:

— Ні нема вже такого коваля. У мене ще й досі його роботи сокира є. То душа — не сокира...

А в кузні дика баба стогне, вогонь у паленищі вже ввесь білий, а в глибині його щось жевріє, ясніє, як золото, і пускає довгасті, розгалужені іскри, так звані “зиндри”. Це “вариться” майбутня сокира. Батько

кинув у вогнище добреї дві пригорщі гонталів (цвяхів), старомодних ручної роботи гонталів із кованого заліза, приложив їх вугіллям і поставив ще одного чоловіка, крім Андруся, дмухати. У батьковій кузні така вже встанова: хто прийде — сиди, говори, дійде до почастунку — його не минуть, але як треба щось допомогти, то батько без церемонії обертається до нього: “Ти-ти-ти, хлопче” (коли це хтось молодший), або: “Куме, куме! Ану-но за молот”. Або до міха. Або до чого там треба було. І про мою дрібну особу він дбав у такому разі. Коли треба було брати на ковадло якесь більше, дуже розпечено залізо, з якого скакали великі іскри, батько все просив когось із присутніх:

— А заступітьно там дитину.

Я дуже боявся тих іскор, та, проте, страх любив дивитися, як вони, мов рій вогнистих джмелів, вилітали з-під батькового молота і прискали на всі боки. Найбільше тоді, коли треба було зварювати два окремі шматки заліза в один.

Отже, коли батько з ротоплених у палениці гонталів збив один шмат, коли він цей шмат викував і загнув його на круглім розі ковадла, а кінці склепав докути, наставала найважливіша пора у виробі сокири: зробити добрий, міцний обух та зварити, викувати й насталити лезо. Зігнена груба штаба йшла знову в огонь, а коли розпікалась до білого, тоді в неформену дірку треба було вбити обушницю — залізний прилад, на якому формують дірку на обух. На тій обушниці батько виковував обух дуже старанно; його обуви ніколи не тріскали й не розтоплювалися, а це в господарській сокири (що часто править і за довбню) дуже велика чеснота. Разом із обушницею йшла сокира знову в огонь. Місце, де обидва кінці штаби сходилися разом і де мало постати лезо; було геть обліплене рідко розведеною глиною — це мало допомагати, щоб залізо зварилося.

І дика баба починала стогнати щосили. Доти, доки з огнища не починали вихоплюватись яснобілі зиндри. Ні, ще не доти. Аж коли ці зиндри починали густими роями “сарахкоті” з вогнища, тоді був знак, що залізо зварено досить. Батько звільна брав кліщами розпалене залізо, обгрібав його молотком з вугілля й розтопленої глини, клав на ковадлі і робив кілька легких ударів своїм молотком. Ці удари здавалися мені таємничими: хоч які були легкі, а проте, за кожним ударом

сарахкотіли та розскакувались на цілу кузню великих рої зиндр.

Надавши м'якому залізу такої форми, як йому було треба, батько моргав на присутніх, особливо молодших, приговорював:

— Ти, ти, хлопче. Ану, за молоти! Ану, живо!

Два чоловіки хапали здоровенні молоти й били в такт по залізу. Луп-цуп-цуп. Луп-цуп-цуп — лунали удари трьох молотів. Малий бавкав тоненько, а два інші грубо, важко, мов сердито.

Та ось сокира готова. Ще раз розпікає її батько, але тільки до червоного, а потім застремлює вістрям на два пальці в холодну воду — вона гартується. А потім на шрубстак із нею і, нарешті, на точило, щоб нагострить, — і готова невідлучна товаришка селянина чи то в лісі, чи при плузі — всюди, де треба.

Коваль радісно дивиться на своє діло, любується ним кілька разів, а потім дає в руки сусідам. І мандрує нова сокира з рук до рук. Кожен оглядає обух, пальцем пробує, чи гостре вістря, оглядає лезо, чи гаразд виклепане, все оглядає, немов це його власна сокира.

— Ну, ця житиме, — каже один.

— Мені б отих дубків тепер, що вона вирубає, — зітхає другий.

Щасливий господар нової сокири дивиться на неї з гордощами, з любов'ю. Він бачив, як її робили від самої хвилини, коли вона була ще пригорщєю старих гонталів. Він помагав дмухати міхом, бити молотом; отже, вона почали і його власне діло.

На дні моїх споминів і досі горить той маленький, але міцний вогонь. Це вогонь у кузні моого батька. І мені здається, що запас його я взяв дитиною в свою душу на далеку мандрівку життя.

Завдання:

1. Напишіть у зошиті відповіді на такі питання:
 - а) Хто був батько письменника?
 - б) Як він працював?
 - в) Як ставились сусіди до коваля?
2. Поясніть зміст останніх чотирьох рядків цього оповідання.

В. Стефаник

КЛЕНОВІ ЛИСТКИ

Рано.

Діти обідали на землі, обливали пазухи й шелестіли ложками. Коло них лежала мама, худа, жовта, і клала коліна під груди. По чорнім, нечесанім волоссі спливала мука й біль, а губи зціпилися, щоб не кричати. Діти з ложками в роті оберталися до мами, дивилися й знов оберталися до миски.

— Семенку, ти вже найвся?

— Вже, — відповів шестилітній хлопець.

— То візьми віничок, покропи землю та й підмети хату. Мама не може нахилитися, бо дуже болить усередині. Не кури дуже.

— Уступіться, бо через вас я не можу замітати.

Мама звелася й поволіклася на постіль.

— Семенку, тепер гарно вмийся, і Катруся, і Марія хай вмийуться, і побіжи в збанок води начерпнути, але не впадь у криницю, не схиляйся дуже...

— Семенку, піди та нарви огірків у решето, щоб мама в горшку наквасила, бо я бачу, що буду слаба, та не будете мати що з хлібом їсти. Та й нарви хрону і вишневого листя. Та не сотай огірчиння, але рви попри било...

— Семенку, здійми з грєдок¹⁾ сорочки, аби полата-ла, бо ходите чорні, як ворони.

Семенко все бігав, усе робив, що мама казала, і раз-по-раз потручував молодші сестри й казав, що дівки не знають нічого, лише їсти.

— Вони ще малі, Семенку, як виростуть, та й будуть тобі сорочки прати.

— Я наймуся, та й там мені будуть сорочки прати... я їх не потребую.

— Не тішся, дитинко, службі, бо не раз будеш свої дні оплакувати.

— Адже тато зросли у службі, та й нічого їм не бракує.

— І ти зростеш у службі, аж шкіра буде пукати від того росту. Але ти, Семене, не балакай, але збирайся татові нести обід. Він, десь, такий голодний, що його очі за тобою продивилися.

— Я мусю татову палицю брати, аби від псів обгнитися.

— А як загубиш, та й буде тато нас обох бити. Та не йди простоволосий, але озьми хоч татів капелюх.

— Той капелюх лиш на очі пада, що не видко дороги.

— Вимий збанок та й сип борщу.

— Ви мене не вчіть кілько, бо я знаю.

— Семенку, а дивися, аби тебе пси не покусали.

Дріботів ногами по грубій верстві пороху й лишав за собою маленькі сліди, як білі квіти.

— Фіть, заки я зайду, то це сонце мене порядно спарить. Але я собі заберу волосся так, як жовнір²⁾, та й буде мені ліпше йти.

Поклав обід на дорогу і зібрав волосся на верх голови, аби приложити його капелюхом і виглядати як обстрижений жовнір.

Очі сміялися, підскочив і покотився дальше. Та волосся з-під широкого капелюха зсунулося на потилицю.

— Це пустий капелюх, хай но як я наймуся, то я тоді собі капелюшок...

Лиш облизався. Пройшовши шмат дороги, він знов поставив обід на землю.

— Я змалюю собі велике колесо із шпицями.

Сів насеред дороги в порох і обводив довкола себе палицею, потім рисував промені в колесі. Далі зірвався, перескочив поза обід і побіг дуже зрадуваний.

До кожних воріт закрадався, зазирає, чи нема на подвір'ї пса, і аж тоді скоренько перебігав.

З одного обієття вибіг пес і пустився за ним. Семенко перелякався, заверещав і сів з обідом. Палиця також впала на дорогу. Довгенько скулений сидів, чекав пса, щоб кусав. Потім зважився подивитись і побачив над собою чорного пса, що спокійно стояв коло нього.

— На, на, циган, на кулеші, але не кусай, бо болить дуже, та й штраф твій газда буде платити. Та він тобі ноги поломить за той штраф.

Щипав з платка кулешу, кидав псові по шматочку й сміявся, що він в повітрі хапає. Пес мав отворену морду, і він собі рот отворяє.

— А ти чий, шибенику, що пси по дорогах годуєш? А в поле що понесеш?

І якась жінка гунула його в шию.

— А як, ви ще бийте, як пес хотів мене роздерти!

— А ти чий, такий чемний?

— Я Івана Петрового, але мама мали дитину та й слабі, а я мушу нести обід, а мене пси кусають, а ви ще б'єте...

— Ой, як я тебе била... Куди ж ти несеш їсти?

— Татові несу на лан, коло ставу.

— Йди зо мною, бідо, бо я також несу туди обід. Пішли разом.

— А хто обід варив?

— Мама варили, бо я ще не вмію, а Марія й Катерина ще менші від мене.

— То не слаба мама?

— Чому не слабі, так качаються по землі, так стогнуть, що аж! Але я за них роблю...

— Ото, ти роботник!

— Ви не знаєте та й говорите пусте. Ану, запитайтесь мами, який я розумний...

Жінка засміялася, а Семенко здигнув плечима й замовк.

За ними біг пес, а він нібито кидав йому кулеші і загулював іти за собою.

Три дні опісля.

Посеред хати сидів Семенко й сестри, і корито з маленькою дитиною стояло. Коло них миска з зеленими накрищеними огірками і хліб. На постелі лежала їх мама, обложена зеленими вербовими галузками. Над нею сипів рій мух.

— Понаїдайтеся та й тихо сидіть, бо я понесу дитину до Василихи, щоб побавила. Тато казали, щоб

нести рано, в полуздне і надвечір, а увечір вони самі вже прийдуть.

— Семенку, не переломи дитину.

— Я гадав, що ви спали. Тато казали давати вам студеної води і булку їсти. Марія така чесна, то вона ту булку ухватила і вкусила вже раз. Але я набив та й відоймив. Йстите?

— Не хочу.

— Тато зсукали ще свічку та й казали, що якби ви вмирали, щоб вам дати в руки й засвітити. Коли я не знаю, коли давати...

Мама подивилася великими близькучими очима на сина. Безодня смутку,увесь жаль і безсильний страх зійшлися разом в очах і разом сплодили дві білі слізни. Вони викотилися на повіки й замерзли.

— Тато рано на подвір'ї також плакали, так головою до одвірка лупили. Заплакані взяли косу та й пішли.

— Як виростеш, Семенку, щоб межи собою дуже любилися, дуже, дуже... Щоб помагав їм, щоб не давав кривдити...

— Як я буду служити та й буду дужий, то я їх не дам, я буду до них щонеділі приходити.

— Семенку, проси тата, що мама наказувала, щоб вас любив...

— Їжте булку.

— Співай дитині, хай не плаче...

Семенко хитав дитину, але співати не вмів. А мама обтерла долонею сухі губи й заспівала.

У слабім, уриванім голосі виливалася її душа й по-тихеньку спадала між діти й цілуvalа їх по головах. Слова тихі, невиразні говорили, що кленові листочки розвіялися по пустім полю і ніхто їх збирати не може, і ніколи вони не зазеленіють. Пісня намагалася вийти з хати й полетіти в пусте поле за листочками...

Примітки: 1. Грєдка — жердка під стелею, на якій вішають одежду. 2. Жовнір — вояк, солдат.

Завдання:

1. Поділіть оповідання на частини й доберіть заголовки до них.

2. Перекажіть зміст тієї частини, у якій розповідається про життя бідної родини в давні часи.

3. Дайте письмові відповіді на такі запитання:

- a) Чому Семенко мріяв піти в найми, як виросте?
- b) Що казала мати дітям, як була хвора?

М. Гоголь

ПОКАРАННЯ ЗРАДНИКА

(Уривок з повісті “Тарас Бульба”)

Розчинилася брама, і вилетів звідти гусарський полк, окраса всіх кінних полків. Під усіма вершниками були всі до одного темногніді аргамаки. Попереду інших помчав лицар найзавзятіший, найкрасивіший... Остовпів Тарас, коли побачив, що це був Андрій. А він тимчасом, сполум'янілій запалом і жаром битви, жадний заслужити нав'язаний на руку подарунок, помчав, як молодий хорт, найкрасивіший, найпрудкіший і наймолодший з усієї зграї. Гукнув на нього досвідчений мисливець, — він і помчав, пустивши прямою риссю в повітрі свої ноги, весь перехилившись на бік усім тілом, спушуючи сніг і десять раз випереджаючи самого зайця в запалі свого бігу. Зупинився старий Тарас і дивився на те, як він чистив перед собою дорогу, розганяв, рубав і сипав удари направо й наліво. Не стерпів Тарас і закричав: “Як?.. своїх?.. своїх, чортів сину, своїх б'єш?..” Але Андрій не розрізняв, хто перед ним був, свої чи якісь інші, нічого не бачив він...

“Гей, хлоп’ята! заманіть мені лишень його до лісу, заманіть мені його лишень!” — гукав Тарас. І зголосились ту ж мить тридцять наймоторніших козаків заманити його. І, поправивши на собі високі шапки, одразу ж пустилися на конях, просто навпереди гусарам. Ударили збоку на передніх, збили їх, відокремили від задніх, дали по гостинцеві тому й другому, а Голокопітенко огрів плацом по спині Андрія, і ту ж мить кинулися тікати від них, скільки стало козацької снаги. Як метнувся Андрій! Як забуяла по всіх жилах молода кров! Ударивши гострими острогами коня, щодуху помчав він за козаками, не озираючись назад, не бачачи, що позаду всього тільки двадцятеро чоловік спромоглисъ устигати за ним. А козаки неслися чимдуж на конях і прямо повернули до лісу. Розігнався конем Андрій і мало вже не наздогнав Голокопітенка, коли це раптом чиясь дужа рука скопила за повід його коня. Оглянувся Андрій: перед ним Тарас! Затрясся він усім тілом і враз зблід.

Так школляр, необережно зачепивши свого товариша і діставши за те від нього удар лінійкою по лобі, паленіє, як вогонь, шалений вискачує з лави і женеться за переляканим товаришем своїм, ладен розірвати його

на шматки, і зненацька наражається на вчителя, що входить у клясу: вмить пригасає шалений порив і спадає безсила лють. Подібно до нього миттю пропав, ніби й не було його зовсім, гнів Андрія. І бачив він перед собою одного тільки страшного батька.

“Ну, що ж тепер ми будемо робити?” — сказав Тарас, дивлячись прямо йому у вічі. Але нічого не знати на те сказати Андрій і стояв, утуливши в землю очі.

“Що, синку, помогли тобі твої ляхи?”

Андрій був безмовний.

“Так продати? Продати віру? Продати своїх? Стій же, злазь з коня!”

Покірливо, як дитина, зліз він із коня і став ні живий, ні мертвий перед Тарасом.

“Стій і не ворушись! Я тебе породив, я тебе і вб'ю!” — сказав Тарас і, відступивши крок назад, зняв з плеча рушницю. Блідий, як полотно, був Андрій; видно було, як тихо ворушились уста його і як він вимовляв чиєсь ім'я; але це не було ім'я вітчизни, або матері, або братів — це було ім'я прекрасної полячки. Тарас вистрелив.

Як хлібний колос, підрізаний серпом, як молоде ягня, що відчуло під серцем смертельне залізо, повис він головою і повалився на траву, не сказавши жодного слова.

Зупинився Тарас, дивився довго на баздущий труп і сказав:

“Пропав! Пропав безславно, як підлій собака!”

Завдання:

Перекажіть своїми словами (спочатку усно, а потім на письмі) зміст цього уривку.

ДУМА ПРО КОЗАКА ГОЛОТУ (Уривок)

I.

Ой на полі на Килиїмськім,
на шляху битому городинськім,
от там гуляв, гуляв козак Голота, —
не боїться ні огня, ні меча, ні третього болота.

II.

То гуляє козак Голота, погуляє;
ні города, ні села не займає, —
на город Килию поглядає.
У городі Килиї татарин сидить бородатий;
по горницях походжає,
до татарки словами промовляє:
“Татарко, татарко!

Ой чи ти думаєш те, що я думаю?
Ой чи ти бачиш те, що я бачу?”
Каже: “Татарине, ой сідий, бородатий!
Я тільки бачу, що ти передо мною по горницях
[походжаєш,
а не знаю, що ти думаєш та гадаєш”.
Каже: “Татарко!
Я те бачу, в чистім полі не орел літає —
то козак Голота добрим конем гуляє.
Я його хочу живцем у руки взяти
да в город Килию запродати,
і ще з ним перед великими панами, башами¹⁾ вихваляти.
за його много червоних, не лічачи, брати,
дорогії сукна, не мірячи, пощитати”.

III.

То теє промовляє, — дороге плаття надіває,
чботи обуває,
шлик²⁾ бархатний на голову свою надіває,
на коня сідає,
безпечно за козаком Голотою ганяє.
А козаченъко оглядається
і карбачем одбивається.
То вже ж той козак Голота добре козацький звичай
знає, —
ой на татарина скрива, як вовк, поглядає,
каже: “Татарине, татарине!
На віщо ж ти важиш:
чи на свою ясненькую зброю,
чи на свого коня вороного,
чи на себе, татарюгу старого?”
“Я, — каже, — важу на мою ясненьку зброю,
а ще лучче — на много коня вороного,
а ще лучче — на себе, татарюгу старого.
Я тебе хочу живцем у руки взяти.
в город Килию запродати,
перед великими панами, башами вихваляти
і много червоних, не лічачи, набрати,
дорогії сукна, не мірячи, пощитати”.
То козак Голота добре звичай козацький знає, —
ой на татарина скрива, як вовк, поглядає.
“Ой, — каже, — татарине, ой сідий же ти, бородатий!
Либонь же ти на rozum небагатий:
ще ти козака у руки не взяв,
а вже козакові віри доняв,

а вже за його й гроші пощитав.
А ще ж ти між козаками не бував,
козацької каші не їдав
і козацьких звичайів не знаєш".
А татарин його озирає,
з його наスマхає:
"Ой, ти, — каже, — козаче, козаче, нетяго!
Звідкіля ти розуму набрався,
що вельми одіжно убирався?
Ой на що ж ти уповаєш:
чи на свою шапку-бирку³),
що травою шита,
вітром підбита,
а зверху дірка?
Чи на свої постоли боброві,
що шовкові волоки —
водносталь з валу?
Чи на свою сермягу семилатную?"
“Ой татарюго старий, бородатий,
що твоя одежа зможе?
Ще побачим, кому Бог поможе”.

IV.

Ой на полі та й на Килиїмськім,
на шляху битім ординськім,
то не ясний сокіл літає —
то козак Голота, сердешний, добрим конем гуляє.
Ой став татарин ік йому під'їджати,
став тугого лука напинати,
сердешного козака Голоту стріляти-рубати.
То козак Голота нагайкою стріли одбиває,
ой на татарина скрива, як вовк, поглядає.
“Ой ти, татарин старий, бородатий,
да на розум небагатий!
Ти між козаками не бував,
і козацької каші не їдав,
і козацьких жартів не знаєш...
Десь у мене був з кулями гаман —
я ж тобі гостинця дам”.
Як став йому гостинці посылати,
став татарин із коня похиляти.
“Ой ти, татарин старий, бородатий,
да на розум небагатий!
Іще ти мене не піймав,
да уже в город Килию запродав

і срібні за мене гроші побрав.
От тепер твого одного коня вороного
поведу до шинкарки пропивати,
а другим твоїм конем вороним
по городу Килиї гуляти —
ой гуляти, гуляти, гуляти...”

Козацькі думи — це оригінальної будови пісні, які виконуються тільки в супроводі гри на бандурі. Думи здебільше не співаються, а проказуються повільно й протяжно під музичну. Думи виникли на початку 16 століття, у час боротьби України з турками й татарами за наші степи й Озівсько-Чорноморське узбережжя. Складали думи окремі особи, які приймали участь у тих історичних подіях. Та ті події глибоко заторкували інтереси всіх шарів українського народу, тому й думи стали загальнонародніми.

Думи діляться на три групи: 1. Про боротьбу України з турками й татарами, 2. Про боротьбу України з Польщею і 3. Про моральні обов'язки людини.

Думи складалися в добу козаччини, але й тепер поети часто складають думи, у яких описують сучасні події. З кращих виконавців дум у старі часи уславились бандуристи Ів. Круковський, Остап Вересай, Михайло Кравченко, а в наші часи — Григорій Китастий з своєю капелею бандуристів.

“Дума про козака Голоту” складена в 16 столітті, тому належить до найстарших наших дум.

Примітки: 1. **Баша** або **паша** — великий начальник у татар. 2. **Шлик** — татарська гостроверха шапка. 3. **Шапка-бирка** — шапка з овечої шкіри.

Завдання:

1. Випишіть місця з тексту думи, що малюють зовнішній вигляд козака Голоти й татарина.
2. Опишіть за цією думою, як боровся з татарином козак Голота.
3. Випишіть з думи кілька повторень окремих слів і рядків.
4. Зверніть увагу на вживані поруч близькі значенням слова, наприклад: “думаєш та гадаєш”.

Павло Тичина

ДУМА ПРО ТРЬОХ ВІТРІВ

На ранній весні-провесні,
Гей, на світанню гук.

Ой за горами, за високими,
Там за морями та за глибокими,
Ще й за шляхами несходимими —
Рано-пораненуку Ясне Сонечко сходило.

Ясне Сонечко сходило, братів своїх,
Вітрів, до себе іскликало,
До них словами промовляло:
“Брати мої!
Вітри мої!
Брати мої любі, милі,
Вольні, прудкокрилі!
А встаньте ви на рівні ноги:
На гори, доли, на людяні шляхи,

на перелоги

Летіть-співайте,
Про мене, вашого брата старшого,
Ясного Сонечка
Людям повідайте.

А уже ж я та не по-зимньому грію:
Зоря з зорею перемигнутися не вспіє,
Як я поломеню”.

Теє вітри зачували,
На рівні ноги ставали,
На різні сторони свої дужі крила
розправляли.

На ранній весні-provесні,
Гей, на світанню гук.

Що перший вітер, Вітер молодий —
Лукавий Сніговій —
Та так собі подумав, так помислив:
“А чи не краще б було,

Коли б ти, братіку мій, Ясне Сонечко,
та по-зимньому ісходило?
Бо цю землю тільки пригрій —
То вже й клопіт імій”.

Тож перший Вітер — Сніговій-Морозище —
Летить, гуде, свище,

Снігом хати обкидає,
З людей насміхає:
“Це вас, — каже, — Сонечко весняне вітає”.

Тоді теє люди зачували,
Одне д' одного словами промовляли:
Ой не буть, видно, весні, як об Різдві грому
Коли до нас говорять по-чужому”.

На ранній весні-провесні,
Гей, на світанню гук.

Що другий вітер молодий —
Безжурний Буровій —
Та так собі подумав, так помислив:
“Хай собі Сонечко як завгодно сходить —
Чи по-зимньому,
Чи по-весняному,
Аби мені було можна пити-гуляти,
Свою душеньку потішати”.
То другий Вітер налітає,
Людям хати перекидає,
Гірко так насміхає:

“Це, вас, — каже, — люди, весна та воля вітає”.
Тоді теє люди зачували,
Одне д' одного словами промовляли:
“Як отака весна, як отака воля —
Проклята ж наша доля!”

На ранній весні-провесні,
Гей, на світанню гук.

Що третій Вітер молодий —
Ласкавий Легіт-Теплокрил —
Та так собі подумав, так помислив:
“А спасибі, що Сонечко на весну повернуло,
А то б земля була навік схолонула, заснула”.
Тож третій Вітер летить, співає,
До всіх із ласкою та по-рідному промовляє,
Жодного села, хатинки не минає,
У драну шибку ще й пучками поторохкає-пограє:
А вставайте, — каже, — люди,
Сонце вам усміхається
Вашого плуга земля дождається”.

Отоді теє всі люди зачували,
Із хат з піснями виходжали,

З великої радости сирую землю ціували.

На ранній весні-провесні,
Гей, на світанню гук.

1917

У “Думі про трьох вітрів” Павла Тичини є чотири діє-ви особи: три Вітри і Яснє Сонечко. Під Сонечком треба розуміти революцію в Росії, яка принесла Україні волю. Під першим Вітром (Лукавий Сніговій, Сніговій-Морозище) треба розуміти російський народ, який побачив у революції (Сонечко) смертельну загрозу для себе й тому намагався затримати звільнення України з російської неволі. Під другим Вітром (Безжурний Буровій) треба розуміти п'яниць-бандитів, яких доля народу не цікавить: їм аби “можна пить-гуляти, свою душеньку потішати”.

Під третім Вітром (Ласкавий Легіт-Теплокрил) поет показує оборонців нашого народу, будівників Української Держави.

Запитання:

1. По-якому обзвивались до людей перший і третій Вітри?
2. Як відповідали люди на дії всіх трьох Вітрів? (Вишишіть ці місця з думи.)

Завдання:

1. Вишишіть з думи місця, які показують дії всіх трьох Вітрів.
2. Порівняйте будову дум з будовою інших пісень та віршів. Зверніть увагу, що думи мають нерівно-складову форму (рядки різного розміру), а спільним у дум з піснями є тільки рима (однозвучні закінчення окремих рядків).

РИМА

Римою називається співзвучне закінчення віршованих рядків, починаючи з останнього наголосу. Рими можуть бути точними. Точною римою звуться така рима, у якій збігаються всі звуки. Точні рими вживав у своїй поезії Тарас Шевченко: **дорогої — молодої, жаль — печаль, заплачу — побачу, селі — гіллі.**

Неточними звуться рими, у яких є лише приблизна співзвучність слів.

Ось приклад неточної рими в поезії Тичини:

Сідайте в рапманний чорнозем
З піснею, грою...
Над долиною низом —
Сонце горою!"

Тут є дві пари рим: грою — горою й чорнозем — низом. Перша пара — точні рими, бо тут у зримованих словах збігаються майже всі звуки: грою — горою. У другій парі рими (чорнозем — низом) такої точної звукової відповідності нема.

СТРОФА

Рими у вірші звичайно розміщуються в певному порядку. Частина вірша, у якій повторюється порядок рим, зветься строфою.

Строфи можуть мати різну кількість рядків. Найчастіше зустрічається строфа з чотирьох рядків, **четиривірш**:

Реве та стогне Дніпр широкий
Сердитий вітер завива,
Додолу верби гне високі,
Горами хвилю підійма.

(Т. Шевченко)

У дворядковій строфі, **двохвірші**, римуються сусідні рядки:

“Якшо не славу — смерть знайду собі,
Але додому не вернусь в ганьбі”.

(М. Бажан, “Данило Галицький”)

“Дошик, дошик голубий
Колосків не оббий...”

(А. Малишко, “Дощ”)

П. Грабовський

С О Л О В Е Й К О

Мов кайданник, в тісній клітці
соловейко нудьгував,
спогадавши, як на вітці
веселесенько співав:
і про долю, і про волю,
і про любоші — про все...
А тепер замовк він з болю,
муки довго не знese.
Вже й весна йому не сниться,
а журбі нема кінця.
Заспівав би, так темниця
гірше смерті для співця.

Запитання:

1. Кого розумів поет під соловейком, пишучи цього вірша ще за часів царської Росії?
2. Чи змінився стан в Україні за часів СРСР?

Богдан Лепкий

ЧЕРЕЗ ДЕСНУ

Паром причалив до правого берега Десні. Не до самого, бо між рікою й високуватим берегом росли шуварі й густі верболози. З парому на берег кинено місток, по котрім пройшли гетьман і його товариство. Паром підчалив, щоб перевозити решту возів, що все ще наспівали. Деякі спізнились із-за лихої болотнистої дороги та всіляких непередбачених пригод.

Гетьманський приватний обоз був чималий. Він являв велику вартість і гетьман турбувався, щоб він не попав у руки московської погоні. Дивився позад себе, на широку смугу Десни, на прибережні верболози, між якими вона ніби соромливо ховається, так що здалеку її й зовсім не видно, і на той рівний, злегка тільки схвилюваний краєвид, що простягається аж до Сейму. Весь він оповитий тепер осінньою імлою, аж потопає в ній, ніби в молочному морі. А за Сеймом, ген далеко його Батурина.

Що там тепер?

І гетьманове серце наповнилось жалем і турботою про долю того города. Чи віддергть він московську облогу, і як подавати батуринцям знаки, що про них не забули?

Заспокоївся, гадкою натрапивши на Дехтярівку. Там стойть церква на горбку, висока і з високою дзвіницею. Можна буде давати світляні знаки.

Заспокоївшись, глянув перед себе.

І тут. імла, крізь которую насили пробиваються соняшні промені.

Невеселим днем вітає гетьмана цей край. Зимнім вітром дмухає на нього, нагадує, що незабаром прийде зима, може й гостра, сувора.

Як поставиться до його задумів оцей шматок української землі? Чи співчуватиме йому, чи привітає вороже? За Україною стане, чи за Москвою, за Мазепою, чи за Петром? Правий берег Десни не те, що лівий. Він ще в XV столітті підпав під владу москалів і в козацькому житті, у всяких визвольних рухах не брав такої жвавої участі, як лівий.

Дивно, як ріка, не так то дуже й велика та широка, ділити одну людність.

Тому то гетьман, хоч зразу не хотів, щоб шведи приходили в Україну перш, ніж приборкають Москву,

то пізніш, довідавшись, що король Карло прямує не на Москву, а мабуть на Київ, наглив його, щоб скоріш переходив Десну, більше довіярючи її лівому, ніж правому берегові. Але Карло не послухав, отаборився в Горках, і тепер гетьманові довелось самому переходити річку, лишаючи Батурина і кілька тисяч війська за собою.

Не знаючи Карлових плянів, гетьман не міг робити своїх, заряджував те, що на його гадку диктувала конечність.

Думаючи, дивився на переправу козаків. Деякі, не зважаючи на холод, кидалися кіньми у воду й перепливали ріку старим найпростішим козацьким способом. Менш сміливих закликали товариші на той бік.

Чайковим мостом проходили перші відділи пішого війська. Бадьоро ступали на зустріч невідомому й новому. Лунала пісня:

Як перейду за Десну,
Не поверну й на весну...

А відгомін повторював: "за Десну, на весну..."

Біля входу на міст видно було сутулувату постать Ломиковського. Сидів на коні, пильнуючи, щоб забагато чвірок не входило на міст, бо він не кріпкий, чайки давно смолені, може яка й не відержить тягару.

Міст хитався й незвичному до таких переходів глядачеві могло здаватись, що він ось-ось і потоне разом з людьми.

— Скорше! Скорше! Поспішай! — гукав генеральний обозний, маючи на увазі, що не так то легко перети чотирьом тисячам людей з кіньми та возами.

Як перейду за Десну,
Не поверну й на весну, —

ніби безжурно й безтурботно співали козаки.

"За Десну, на весну", — хриплим голосом відповідала в осінній імлі схована луна. Ніби глузувала собі з того співу, насміхалася.

А тим часом перевезли гетьманський повоз, запряжений шестернею сивих арабських коней, і гетьман сів у вигідні подушки, стежачи за переправою війська.

Та чи певні й вони? Появляється царські універсали (Бог зна, якими шляхами вони мандрують, і не спинити їх). Хто вгадає, якими словами промовить цар до українського народу й до козацького війська? Певно, що Мазепу змалює гіршим за чорта, назове зрадником і запроданцем, відступником від предківської

віри, від святої православної церкви і може навіть у тій невеличкій, вибраній армії знайдеться ще один такий, що повірить улесливим словам царя, полакомиться на обіцянку прощення й покине гетьмана.

Десна не спинить тих, що в душі не побудували кордону між Україною й Москвою.

Минали години. Козаки, піші й кінні, вже на правому боці. Уставляються полками, відділами, збитими чотирикутниками в півколо. Ще тільки обоз надтягає, чути, як погоничі гукають на коней. Одні вози вже наближаються до мосту, других ще й не видно, тільки гамір їх чути. Їдуть.

Гетьман велить подати собі коня. Підводять, сідає. Хоч змучений і хворий, а в сідлі тримається бадьоро, по-козацьки.

З Орликом і Войнаровським в'їжджає в півколо. Над ним розвивається прapor і має бунчук. Козаки вітають свого проводиря. Голосно, довго.

Дивується правий берег Десни, чого це будять його.

Гетьман вклоняється на всі сторони. Старшини роз'їжджають кіньми перед своїми частинами: "Гетьман промовити до свого війська бажає".

Відділи посугуваються вперед, чоловік коло чоловіка, кінь коло коня, близько. Півколо звужується, замикається, як живий обруч, гетьман до козаків промовляє: "Оце, дякуючи Богові милосердному, ступили ми на правий берег Десни. Хочу, щоб ви знали, куди вас веду. Гадаєте до царя? Це ж наш споконвічний ворог, який хоче занапастити вольності наші, а козаків хоче повернути в московських солдат. Чи бажаєте того?"

З кількох тисяч грудей понеслось громове "Ні!", аж стрепенулася Десна.

"Я сам нераз розмовляв з царем і він не ховав своїх, ворожих Україні, намірів, виявив рішучу свою волю скасувати гетьманщину, розпустити полки козацькі й настановити московську владу. Ще раз питанося вас, чи бажаєте того?"

"Ні, ні, ні!" — залунало кругом ще довше і ще голосніше, ніж перш.

"Багато років старався я", — говорив далі гетьман, — "відвернути його величність царську від тих погибельних замірів для всього українського козацького народу, та добився хіба того, що й сам під царський гнів попав. Щоб рятувати вас і себе, переходжу до короля шведського. Він зобов'язується шанувати наші права, нашу державну самостійність і обороняти їх всі-

ми своїми силами перед посяганням Москви. Згідні ви на це?"

"Куди поведеш нас, туди й підемо", — відповідали ті, що стояли ближче.

"Браття! Наспів наш час, віддячимо москалям за їх довгочасне насильство над нами, за всю їх неправду й жорстокість, оборонимо й забезпечимо на довгі часи нашу волю й наші козацькі права. Прийшов бо час скинути з себе ненависне ярмо й Україну зробити країною вільною й ні від кого незалежною".

"Добудемо волю Україні!" — понеслося по обох берегах Десни.

"Ось до чого я вас кличу, браття, ось куди я вас веду. По волю й славу йдемо. Постійте ж кріпко й хоробро, не подайте імені козацького в наругу. Бог і хоробрій король шведський хай будуть з лицарством козацьким українським!"

"Дай, Боже! Дай, Боже!" — гукали, підкидаючи шапками козаки.

Ніхто не противився, хоч були й такі, що надто вже привикли до ярма, воно вже їх не давило, не чули. Ale й тих поривав гетьман своєю появою і своїм рішучим, самопевним голосом. Одиниці йшли за настроєм загалу. А загал рад був тій зміні.

Розірвалося живе колесо козаче, це величезне коло, що в пізній осінній день так несподівано з'явилось, на лугах і полях правого берега Десни. I гетьман Мазепа під звуки сурм і літаврів в оточенні своїх старшин двинувся вперед, у напрямі Орлівки.

Завдання:

1. Напишіть своїми словами, які причини були в гетьмана Мазепи, щоб у російсько-шведській війні виступити на стороні шведів проти Росії.
2. Покажіть на мапі ріки Десну й Сейм. Простежте, куди вони вливаються.
3. Знайдіть на мапі міста Батурина, Чернігів та Новгород-Сіверськ, у районі яких розпочались війської дії гетьмана Мазепи проти російського царя Петра I в 1708 році. Запам'ятайте, над якими річками вони стоять.

Прочитай книгу:
Микола Аркас, "Історія України".

Т. Шевченко

**

Реве та стогне Дніпр широкий,
сердитий вітер завива,
додолу верби гне високі,
горами хвилю підійма.

І блідий місяць на ту пору
із хмари де-де виглядав,
неначе човен в синім морі,
то виринав, то потопав.

Ще треті півні не співали,
ніхто ніде не гомонів,
сичі в гаю перекликались,
та ясен раз-у-раз скрипів...

Завдання:

1. Навчіться виразно читати цей вірш.
2. Вивчіть його напам'ять.

Прочитай книгу:
Юрій Сірий,
“Україна — земля моїх батьків”

Л. Глібов

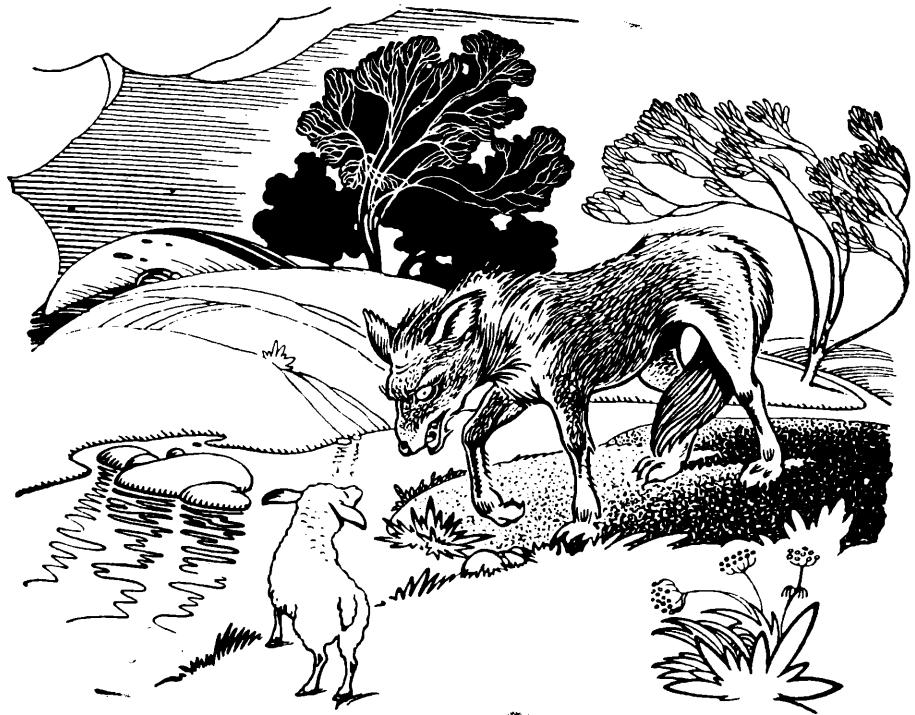
В О В К Т А Я Г Н Я

На світі вже давно ведеться,
що нижчий передвищим гнеться,
а більший меншого кусає та ще й б'є —
затим, що сила є...
Примір недовго б показати —
та цур йому! Нащо чіпать?..
А щоб кінці якнебудь поховать,
я хочу байку розказати.

Улітку, саме серед дня,
пустуючи, дурне Ягня
само забилося до річки —
напитися водички.
От чи пило, чи ні — глядить —
аж суне Вовк — такий страшенній
та здоровенний!
Та так прямісінько й біжить
до бідного Ягняті.

Ягняті нікуди тікати;
 стоить, сердешне, та дрижитъ...
 А Вовк, неначе комісар, кричить
 (він, щоб присікаться, знайшов причину):
 "Нащо це ти, собачий сину,
 тут каламутиш берег мій
 та квалиш ніс поганий свій
 у чистую оцюю воду?
 Та я тобі за цюю шкоду
 ти знаєш — що зроблю?..
 Як муху, задавлю!"
 "Ні, паночку, — Ягня йому мовляє, —
 водиці я не сколотив,
 бо ще й не пив;
 а хоч би й пив, то шкоди в тім немає,
 бо я стою зовсім не там,
 де треба пити вам,
 та ще й вода од вас сюди збігає..."
 "Так цебто я брешу? — тут Вовк йому гукнув: —
 чи бач! Ще і базікатъ стало...
 Такого ще поганця не бувало!
 Здається, ти й позаторік тут був
 та капості мені робив. Тривай же!
 Ти думаєш, що я забув?"

“Помилуйте! — йому Ягнятко каже: —
на світі я ще й году не прожив”.

“Так брат твій був”. — “Нема братів”.

“Так, може, батько,

коли не дядько...”

Або ж хтонебудь з ваших був...

Хіба не знаю я, не чув,
що ви усі мене б із'ли,
якби вловили?

Собаки й вівчарі твої,
усі ви — вороги мої:
од вас мені життя немає...
Ще мало я терпів?”

“Так чим же я вам досадив?”

Ягнятко, плачуучи, питав:

“Цить, капосне! Либонь не знає...

Ще й огризається, щеня!

Що ти за птиця? Ти — Ягня!

Як сміло ти мене питати?

Вовк, може, істи захотів!..

Не вам про теє, дурням, знати!”

І — Вовк Ягнятко задавив...

Нащо йому про теє знати,
що, може, плаче бідна мати
та побивається, як рибонька об лід.
Він Вовк, він пан... йому не слід...

Байка — невеличкий алегоричний (з переносним значенням) твір повчально-сатиричного характеру. Байки здебільша пишуть віршом.

Байка розвинулася з казки про тварин, до якої колись додавалося лише повчання. Здебільша в байках дієвими особами виступають звірі, під якими треба розуміти окремих людей, групи їх, або й цілі народи. У деяких байках як дієві особи виступають речі, в інших діють люди. У всіх випадках з маленького оповідання робиться великий загальний висновок (повчання людям), який подається на початку або в кінці байки. Рідше буває так, що повчання нема, а читач сам мусить його вивести зі змісту байки.

Найкращими українськими байкарями були: П. Гулак-Артемовський, Євген Гребінка та Леонід Глібів.

Тепер байки пишуть рідко, а коли й пишуть, то здебільша на політичні теми.

Завдання:

1. Дайте письмові відповіді на такі запитання:
 - а) Кого слід розуміти під Вовком та Ягням?
 - б) Що автор хотів сказати цією байкою?
2. Навчіться виразно читати цю байку. Прочитайте її в особах.

Прочитай книгу:
Леонід Глібів, "Байки".

Т. Шевченко

І ВІРІС Я НА ЧУЖИНІ

(Уривок)

Аж страх погано
у тім хорошому селі:
чорніші чорної землі
блукають люди. Повсихали
сади зелені, погнили
біленькі хати, повалялись,
стави бур'яном поросли.
Село неначе погоріло,
неначе люди подуріли,
німі на панщину ідуть
і діточок своїх ведуть!..

З А СИБІРОМ СОНЦЕ СХОДИТЬ¹⁾

Народна пісня про борця проти польських і російських
панів — Устима Кармелюка

За Сибіром сонце сходить...

Хлопці, не зівайте:
ви на мене, Кармелюка,
всю надію майте!

Повернувшись я з Сибіру,
та не маю долі;
хоч, здається, не в кайданах,
а все ж не на волі!

Маю жінку, маю діти,
та я їх не бачу!
Як згадаю про їх долю —
сам гірко заплачу!

Куди піду, подивлюся, —
скрізь багач панує,
у розкошах превеликих
і дніює й ночує.

Убогому, нéщасному —
тяжкая робота,
а ще гіршая неправда —
вічная скорбота!

Зібрав собі славних хлопців...
Що ж кому до того?
Засідаем при дорозі
ждать подорожнього.

Чи хто іде, чи хто їде, —
так час нудно ждати,
що не маю пристанища,
ні своеї хати.

Асесори, ісправники
за мною ганяють, —
більше ж вони людей вбили,
як я гріхів маю!

Зовуть мене розбійником,
що людей вбиваю,
Я нікого не вбиваю,
бо сам душу маю.

З багатого хоч я візьму,
убогому даю;
а так гроши розділивши,
гріха я не маю.

Іван Багряний

РІЗДВО В ПРАЛІСАХ

(З повісті “Тигролови”)

Ішли майже без зупинок день і ніч, і знову день і ніч...

— А вже ж Святвечір після завтра, — лічив старий Сірко і хвилювався. Як то він загаявся так! Такого ще й не бувало. І квапився.

А сніги глибокі, а стежки непроторені, — як не чхай, — више себе не скочиш.

Ішли не перепочиваючи: їли й спали находу і коні й люди. Коли б крила — льотом полетіли б. А так — бръохались у снігах по вуха.

Сірко все рахував — знову й знову, намагаючись перехитрити себе і, здається, зовсім збився. Ні, таки вже сьогодні Святвечір! Так виходило. А додому ще далеко.

Синій-синій та холодний вечір застукав їх у дорозі, мокрих, як миші, і від поту, і від наледів,¹⁾ куди вони потрапляли, ідучи рікою.

Замість додому вийшли на якісь бараки у вершині одного з допливів Бікіна...²⁾

Старий Сірко здивувався, збентежився, — нові бараки! Аж куди посунули лісозаготівлі!³⁾ Диви!

Коло бараків вони зупинились — спочти трохи й посушитись, бо потрапили в наледь і помочили унти.⁴⁾ Отже, сушили швиденько унти та годували коней коло одного бараку. У бараці було повно людей — колгоспи відбували свою повинність на лісозоробках. А насупроти, через річку — був другий барак, але там, кажуть, — самі в'язні.

Напоїли коней. Грицько з Наталкою підтягли, підпруги, вибирави овес, лаштувалися далі. Небо було синє, холодне. Склі стояли, як мури. Ліс занімів на холоді, чорнів нашорошено. А Григорій дивився на той бік. Його тягло туди. У присмерку було видно, як там — на тім боці — вештався хтось з відрами. У бараці горів вогонь, коло бараку щось пилияло дрова.

Пилка — чирги... чирги... Небо синє та холодне, і пустеля, пустеля.

І раптом на лютім морозі, підпихаючи тяжку, тупу пилку, зринає голос, зовсім молоденький, журливий дівочий голос, ніжний, степовий, як чайчине ячиння:

...Ой, куди ж, куди, куди

Я тепер попала, —

Замело й малі сліди
Там, де я ступала...

Чайчине ячіння, — туга безмежная...

А другий голос, такий же юний і журливий, підтримує, горнеться в холоді до першого, як волошка до волошки:

...Там, де я ступала,
Там, де я страждала...
Мати ж моя, мати ж моя, —
Я ж тепер пропала!...

— Атставіть п'єсні!!...⁵⁾

І клац-клац закривкою від гвинтівки.

Григорій ніколи не лаявся, але тут не витримав. Хай же Бог простить — сьогодні ж Святвечір!

“Боже мій, Боже! Та чи ти ж є на небі? Чи тебе шукати та на проу викликати, Боже? Куди ж Ти дівишся??!”

А небо синє-синє. Байдуже. А сопки та кряжі понурі, як мури непрохідні. А нетрі безмежні та чужкі, по пояс снігом заметені, непроходимі. Та ні доріг, та ні стежок... Та ні рідні, та ні вісток...

**

Старий Сірко, далебі, обрахувався. Вони додому прийшли таки на Святвечір, бо прийшли саме на кутю і на святвечорове поготівля. А може то стара Сірчиха обрахувалась. А може й ніхто не обрахувався, бо ніхто не годен того перевірити тут.

Дома їх чекала гаряче нападена лазня, у хаті кутя на покуті у вівсяному снопі, mrійна лямпадка під образами, застелений скатертиною стіл,тиша святвечорова. Як у дитинстві Григорієвому.

Спершу вони втрьох парилися в лазні — два Грицьки з батьком. Здорово! Так, як тільки тут уміють паритись. Григорій нацло вже дебелий,⁶⁾ але не міг витримати того, що виробляли Гриць із старим Сірком.

Вони пороздягалися ще в хаті, забрали березові віники, мило й мочалки,⁷⁾ і так, у самих валянках, пішли крізь 50-ступневий мороз до лазні. А лазня була від хати метрів за 150, над замерзою річкою... Така собі комірчина, а посередині піч з дикого каменю, а в ній — казан. Попри стіну широка поліця вгорі.

Розпечене каміння дихало вогнем. Старий Сірко з сином взялися за купання, яке для європейця може вypadти лютим катуванням. Вони лили воду на розпеп-

чене каміння і такої пари наробили, що не дихнеш. І в тій задушливій парі сперш обливалися нестерпно гарячою водою. А тоді залазили під стелю на поліцю й періщили один одного березовими віниками, періщили люто... Обливались крижаною водою, а тоді знову майже окропом... Терли шкіру мочалками, дерли ї... І знову періщили віниками... А тоді з вигуками вибігали на сніг і в темноті качалися по снігу, гуляли в сніжки, як дітваки, — батько з сином! І знову зала зили на поліцю та додавали собі віниками. Отак ми ються!!!

Григорій дивився на них і сміявся:

— Нічого, звікну я й до цього!

**

Святкували Різдво. Сірки святкували його, як з діда-прадіда велося: з кутею на Святвечір і з усім тим зворушливим і романтичним ритуалом, що такий пам'ятний Григорієві з дитинства: З віршуванням, з колядками.

Рано вранці, ще вдосвіта, щось застукало в двері.

— Пустіть віршувати! — почулось з сіней. Мати озвалась від печі:

— Ідіть!

Двері відчинилися й до хати увійшов святково зодягнений віршівник. Скинув шапку, пригладив рукою волосся й почав старовинної-старовинної, такої, що Григорій ніколи й не чув, віршівки, мистецькі складеної:

“Христос народився, щоб мир звеселився. Після Адамового гріха родився у Вифлеємі та в ~~стайні~~, не в домі, — от дивнина яка! Зірка ясненька, гарна, кругленька прикотилася аж над Вифлеєм, там стала, де вже сама знала — освітила всю стайню кругом. Пастушки з степу прибігали к вертепу, ще й по ягнятку принесли, — на дудочки грали, поздоровляли та й знов до отари пішли. А янголи святії, крилатії, чуднії та так же лепсько співали, що ми родились та й поженились, а, далебі, ще й нечували. Віл та осел стояли край ясел, — отже й вони Христа впізнали, ще й на коліна впали — і дишуть на Нього, бо знають на кого. А три царі принесли Христу дари аж із Востока, — тут їх поклали ще й поздоровляли по-писменськи, звисока: “Будь ласка, благослови таки й нас, щоб жито родило, а війни ніколи не було, щоб ми таки

пожили всмак". Іцько старенький був їм раденький — прийняв гостинця: "Сідайте ви в нас, почастуєм ми вас, чим Бог нам дав". Зараз же як підсулів: по кухлику варенухи, по каганчику сивухи... Царі як хліснули, та сидя й поснули. А янгол Божий, святий, гожий⁸) вві сні царям шепнув: "Гей, додому махайте та Ірода обминайте, бо ви вчора у нього були і слово йому дали ще раз побувати і всії новини переказати". Царі скопились, пере хрестились, наліво повернули та й додому чкурунули..."

Так віршував старий Сірко. І треба сказати, що Григорій слухав його з величезним подивом. Багато він чув віршівок, багато сам знов, але такої зроду не чув. Аж потім Григорій уденъ вивчив її, ту віршівку, всю, особливо йому сподобався кінець її, приперчений добрим народнім гумором, про те, як Бог покарав Ірода за те, що він маленьких дітей повбивав:

"...Бог посилає пару, на Ірода всю кару за дитячу неповинну кров. Його дуже мутило, коло серця нудило, коло очей позеленіло, попід носом почорніло, немов у пса під хвостом, щоб не ганявся за Христом. Диявольський гайдамака не схотів хліба їсти — пропав безвісти, немов у ярмарку собака..."

Віршував сам дід Сірко. А що ж робити, як нікому віршувати? Не ведмедям же це робити? А без цього Різдво — не Різдво.

По тому Сірки один одного поздоровляли... Тоді сідали до столу — пили, гуляли... Потім відпочивали... А вже в обід добре гуляли, як належить. Скільки тої наливки та медової попили!

А увечорі приходили колядники: Наталка, у гарному дівочому убрани, якого ще не бачив Григорій у неї, закосичена, ще й, ба, на ший намисто й дукачі, над чолом волосся перетяте блакитною стрічкою; Грицько у своїй святковій парубоцькій одежі; а назверх у обох накинені оленячі дохи наопашки. Поступали. Увійшли у близькітках снігу...

Колядували. Почали вдвох, а кінчили всі гуртом, бо таки добре цілий день пили. Навіть Наталка, що ніколи горілки в рот не брала, сьогодні випила аж три чарки: за матір, за батька і за всіх, — і була рожева, як маків цвіт.

Примітки: 1) Наледь — вода, яка йде по льоду. 2) Бікін — річка на Зеленому Клину. 3) Лісозаго-

тівлі — рубання лісу для промисловості. 4) Унти — чоботи з оленячої шкіри. 5) “А т ставіть п е с н і!” — Припинити співати! — наказ в'язням, що працюють на каторзі. 6) Дебелій — сильний, кремезний, міцно збудований. 7) Мочалки — митки з дерев'яних стружок, які розпарюють гарячою водою, а потім ними миються. 8) Гожий — гарний, красунь.

Завдання:

1. Доберіть заголовки до окремих частин цього твору.
2. Дайте письмові відповіді на такі запитання:
 - а) Про що співали дівчата - засланки на російсько-комуністичній каторзі?
 - б) Як готувалися до Різдва в Сірковій родині?
 - в) Як вони святкували Різдво?

Прочитай захоплючу книгу про життя
українців на Зеленому Клину (на Далекому
Сході Азії): Іван Багряний, “Тигролови”.

Павло Тичина

ВРОКОВИНИ КРУТ Пам'яті тридцяти

На Аскольдовій Могилі
Поховали їх —
Тридцять мучнів українців,
Славних молодих...

На Аскольдовій Могилі
Український цвіт! —
По кривавій по дорозі
Нам іти у світ.

На кого посміла знятись
Зрадлива рука?
Квітне сонце, — грає вітер
І Дніпро ріка...

На кого завзявся воїн?
Боже, покарай!
Понад все вони любили
Свій коханий край.

Вмерли в Новім Заповіті
З славою святих.
На Аскольдовій Могилі
Поховали їх.

Степан Хрін

ЗИМУВАННЯ В ЛІСІ
(З книги “Зимою в бункрі”)

Непрохані гості

Найприємніша хвилина в бункрі, коли стійковий повідомляє, що вжевечір. Тоді кожен ставав спокійніший, знімав з себе обчіпляний зброєю пояс, перечищував зброю.Хоч ми не були мрійниками, але іноді бувало, що всі замовкали, тонули в думках, як малі діти, слухаючи казок. Тоді спочивали нерви, спокійно билося серце.

Від деякого часу пронюхали нас собаки. Винюхали в ямі кості й щоденно відвідували наш бункер. Зробили вже таку стежку до нас, що може звернути увагу ворога.Хорунжий Мирон печені шницлі, змішані зі склом і дає їм, але це не помагало. Стрільці сміялися з командира Мирона, що він, вгощаючи псів шницлями, ще більше їх принадив. Вістовий Вихор з дроту робить сильце, на яке раз справді піймався пес, але разом з сильцем і бочкою, до якої воно було прив'язане, утік. Утікаючи залишив такий слід, наче там проїхав трактор.

Вслід за псами почали приходити до нас вовки. Стоїть вартовий на стійці, аж тут кілька сіроманців поставали та й дивляться на нього. Стріляти не можна, кричати теж. Пустився він іти до них, а вони тільки зубами клацають. Бліснули очима й пішли в ліс.

Та найнебажанішими сусідами стали для нас крикливі сойки. Тільки хто вийде з бункру, то вони негайно починають репетувати різними голосами.Хай більшовики почують цей крик, то й без слідів до нас утраплять. Кинеш на них поліном, то вони відлетять на сусідні дерева, посідають на них і далі кричать цілими годинами.Щоб їх заспокоїти, ми насипали їм бобу. Коли наїлись досхочу, сиділи тихо.

Одного вечора, коли ми сиділи при своїй роботі, на бункрі щось так задудніло, що аж глина посыпалась із стін. “Більшовики!” — подумав кожен із нас і вхопився за зброю. Одні кинулись до виходу, а другі до входу.

Прислухаємось: на бункрі щось ще більше дуднить. При тому чути писк, квік і форкання. Це були дікі свині. Вони в люту заметіль загналися на наш бункер, дрівалися до яловичини над комином і шматували її,

жеручись між собою. Вістун Тетяна перша скочила на них з пістолем, але вони дуже нерадо залишили свою здобич.

Ще затемна висилаємо вартового на бункер. Робимо це для того, щоб із світанком не привітав зненацька ворог.

Цього року зима дуже невідповідна для нас. Невеликі сніги уможливлюють ворогові перевіряти ліси. Ми краще почувалися б, якщо б випали навальні сніги, якщо б закурило ними всі потоки й яруги. Тоді ворогові було б важко ходити.

Час від часу перевіряємо, чи вартовий є на бункрі. Робимо це звичайно тоді, коли втихне його рівномірна хода на бункрі. Боїмось, щоб зненацька не наскочив на його ворог, а ми цього не чули. Хоч маємо ще другий (запасний) вихід, але треба було б кидати гранати й зривати міни, а коли вони не вибухнуть, тоді знищити архів і скінчити з собою.

З початком зими в бункрі людина почуває себе ще сильною. Чим далі — тем більше слабне. У бункрі весною повно води, що тече з усіх боків.

Водохрища

Лютувала зима, як звичайно на Водохрища. Заготовляємо дрова на свято. Ріжемо й колемо їх при зачиненому віці бункра. Я завжди в таких випадках був охочим колоти дрова. Я хотів розрухати тіло та свої поранені руки. Рубання спричинювало біль. У мене прострілені жили, вони позсихались і за кожним ударом сокири — дрижали, наче дроти. Від цього дуже боліло. Бували дні, що після рубання я не міг втримати в руках навіть олівця. Але пізніш це мені почало помагати. Старший вістун Рибалка натирає мені руки шпиртом, а стрільці жартома радили краще шпирт випити, а руки натирати пляшкою...

Святечір у нас пісний. Зате на Щедрий Вечір страхи були трохи мащені. На вечерю ми мали борщ з ушками й вареники. Обряд ми зберегли цілком. Після вечеї співаємо щедрівки. Найцікавіші були лемківські щедрівки, що їх співала вістун Тетяна.

Мені пригадались йорданські свята з недавнього минулого.

У 1946 році зібралося населення сіл Середнє Велике й Хоцень на Лемківщині на Водохрища. На водосвяття прибула також і повстанська сотня командира Бора. Саме в той день один відділ польського війська прий-

шов з Балигорода й напав на село. На прохання населення командир Бір ударив на поляків з двох боків, розбив їх. На полі бою лишилося 30 ворогів. Решту розбитків бунчужний Стах загнав аж до Балигорода. Вісім полонених поляків повстанці одягнули в найгірше лахміття, попідперезували їх перевеслами (з соломи) і так пустили до Балигорода, наказавши сказати своїй владі: “Це від українських повстанців за Водохрища”.

Населення з радості кропило повстанців свячену водою. Люди говорили: “Це Бог послав кару на поляків!” Ми тоді не мали жодного раненого, ні вбитого.

На щедрий вечір 1947 року моя сотня й сотня командира Стака стояли в с. Лукові. Поляки наскочили, щоб пограбувати людей. Ми їх вигнали з села. Другого дня це саме ми зробили і в с. Куляшів, розбивши одну чоту польського війська.

Цього року стрільці були дуже охочі піти в село по свячену воду, але це було неможливо, бо досвід показав, що комуністи в ці дні скрізь роблять засідки, або перебрані в цивільний одяг ідуть між населення. Так вони вже знищили багато наших повстанців.

То ж ми цей день святкували в своєму бункрі.

Цей уривок взято з книги сотника Української Повстанчої Армії Степана Хрона, що загинув у бою з червоними російськими займанцями України. Командир Степан Хрін належав до найхоробріших командирів УПА. Його сотня в 1927 році зробила засідку і вбila заступника голови польського червоного уряду генерала Сверчевського — відомого ворога українського народу, що особливо уславився винищеннем українців на Лемківщині.

Українська Повстанча Армія (коротко УПА) створена в 1944 році на Волині. До 1945 року вона боролась з німцями, а пізніш, коли в Україну вернулись росіяни, вона почала боронити наш народ від російських та польських червоних окупантів.

Завдання:

1. Розкажіть своїми словами, як живуть українські повстанці в лісах зимою?
2. З ким боролась раніш і бореться тепер Українська Повстанча Армія?

**Прочитай книгу про боротьбу УПА
з ворогами України:
Степан Хрін, “Зимою в бункрі”.**

Микола Чернявський

БОГДАНОВА СЛАВА

Стогне Київ старий, аж здрігається,
На Подолі луна розлягається;
 Всюди дзвони гудуть
 І гармати ревуть,
І гукає поспільство завзято:
В славнім Київі свято.
Суне з міста народ лава лавою,
Бо йде в Київ Богдан, вкритий славою;
 Із походу верта,
 Поминає міста,
Йде у Київ старий із чужини —
В саме серце Вкраїни.
Не вогонь по шляху розгоряється,
Гей, то військо іде, наближається.
 Суне військо здаля,
 Стогне мерзла земля,
Корогви гомонять... А на чолі
Їде влюбленець долі.
Ніби лев степовий, ситий славою,
Що шаблями придбав під Пилявою,
 Побратимів своїх,
 Леопардів грізних,
В Золотій Ворота з собою,
Він веде з поля бою.
До Софії іде не хвалитися,
Вкупі з людом усім помолитися,
 Що минулась війна
 І неволя страшна,
Ті кайдани злих утисків панських
Впали з рук християнських.
І дзвіниці гудуть, аж хитаються,
А Богдан у Софії вклоняється.
 І співають попи...
 В вікна сонце снопи
Золотого проміння вкидає,
Гетьман сльози втирає:
“Не дарма морем кров розливалася,
Білим трупом земля укривалася,
 Дорога то ціна...
 Та минулась війна, —
І немає ніде в цій хвилині,
Більш рабів в Україні...”

Завдання:

Вивчіть цей вірш напам'ять.

ТАРАС ГРИГОРОВИЧ ШЕВЧЕНКО

Великий поет українського народу Тарас Григорович Шевченко народився 9 березня 1814 року в сім'ї селянина-кріпака.

Один з Шевченкових друзів, так писав про дитячі роки Шевченка:

“Тарас Шевченко народився серед степів дніпровських і там, з молоком матері, всмоктав любов до батьківщини, її перекази, її поетичні пісні. Тужна пісня лунала в убогій хаті; гойдалась убога колиска; мати переривала спів... і гарячі, сердечні слізози падали на його обличчя; мати брала його на руки, повитого в лахміття, і тяглася з ним на панщину в спеку й негоду”.

З любов'ю й смутком розповідав потім Шевченко про цю хату:

Не називаю її раєм,
тії хатиночки у гаї
над чистим ставом край села.
Мене там мати повила
і, повиваючи, співала,
свою нудьгу переливала
в свою дитину...

Це була хата Григорія Шевченка, кріпака села Моринці на Київщині. Незабаром Тарасів батько пересе-

лився в село Кирилівку. Ці обидва села належали панові Енгельгардтові, і малий Тарас теж був власністю цього пана-поміщика.

Деякий час Тарас ходив у школу. Але батько його “не витерпів лихої долі — умер на панщині”, коли хлопцеві було одинадцять років. Залишився Тарас круглим сиротою, бо мати його померла за три роки перед тим. Ходив він завжди обіданий, брудний, нечесаний.

Про важке сирітство згадує поет у вірші “І золотоїй дорогої”, де каже:

аж заплачу... як побачу
малого хлопчика в селі.
Мов одірвалось од гіллі,
одне-однісіньке під тином
сидить собі в старій ряднині.
Мені здається, що се я,
що це ж та молодість моя.

Після смерти батьків пішов Тарас до дяка у найми. Тут він носив воду, прислужував і разом учився. Любов до науки у нього була велика. Ще дитиною він до всього приглядався, всім цікавився, все хотів знати, зрозуміти. У повісті “Наймичка” Шевченко розповідає:

“На своїм дитячому віку я з батьком чумакував. Виїздили ми з Гуляй-Поля. Я сидів на возі і дивився на Новомиргород, що лежить у долині біля Тикича... Сумно мені споминати ті степи широкі, безкраї, що я тоді побачив...”

Тут наслухався Тарас чумацьких пісень.

Багатоші творчі здібності майбутнього великого поета й художника почали проявлятися в Шевченка ще з ранніх дитячих років.

Хлопчик Тарас шукає вчителя, щоб навчитись малювати. Але йому не щастило знайти доброго вчителя, бо дячки-п'яниці лише визискували хлопця. Поблукавши якийсь час від села до села, Тарас повернувся в Кирилівку, де пас череду, поки пан Енгельгардт не зібрав його до свого двору. Там його зробили “козачком”. У новій свитці, підперезаний кольоровим поясом, сидить підліток у куточку біля дверей панської горниці. Треба стежити, коли пан візьме люльку, щоб викресати вогню й припалити її або піднести щось панові. Замислитися козачок, забудеться, що він у панських горницах, та й заспіває пісні, яку чув раніш

від чумаків, — але потихеньку, щоб пан не чув, або почне малювати.

Одного разу пан-поміщик застав його за малюванням. “Він люто нам’яв мені вуха і надавав ляпасів, — розповідає Шевченко. — Другого дня він звелів кучерові Сидорці випороти мене добрењко, що й було виконано з належною ретельністю”. Ця пригода трапилася у місті Вільні, куди виїхав із своїм паном Шевченко, коли йому було п’ятнадцять років. З Вільна Енгельгардт переїхав у Петербург, куди пішки пішов із панською челяддю й Тарас.

Коли Шевченкові минуло вісімнадцять років, пан віддав його у навчання до маляра Ширяєва, щоб мати свого дворового маляра.

Важко жилось Тарасові у Ширяєва. Жив він на горищі, виконував доручення майстра — фарбував паркани, малював вивіски.

У вільний час Тарас ходив до Літнього саду, де змальовував статуї. У цьому саду зустрівся Шевченко з художником Сошенком, який звернув увагу на здібності юнака до малювання і здобув йому дозвіл відвідувати Академію мистецтв, де навчались художники. Ale по-справжньому вчитись, бувши кріпаком, було неможливо. Нові знайомі Шевченка — художники й письменники — вирішили викупити його у пана. Енгельгардт неохоче пішов на продаж кріпака Тараса і запросив за нього величезну на ті часи суму — 2500 карбованців.

Щоб здобути ці гроші, видатний художник Академії мистецтва Брюлов намалював портрет поета В. А. Жуковського, і на здобуті за цей портрет кошти в квітні 1838 року викупили Шевченка. З слізами радості зустрів Тарас Григорович довгождану звістку про викуп. Він тепер мав змогу вчитись в Академії мистецтв і зайнятись поетичною творчістю.

Цього року Шевченко написав ряд видатних творів (поема “Катерина” та ін.) і присвятив їх тим, хто викупив його з кріпацтва.

В 1845 році Шевченко закінчив Академію і виїхав в Україну. Ale недовго довелось йому попрацювати тут. Російські жандарми, довідавшись, що поет виступає у своїх віршах проти царя і влади, закликає народ до боротьби з ними, заарештували Тараса Григоровича весною в 1947 році, і його було заслано в далеку Орську кріпость, в дикі казахські степи.

Десять років пробув Шевченко у засланні, в найжахливіших умовах життя. Цар заборонив йому писати й малювати, і поет змушений був писати свої вірші, ховаючись від наглядачів.

Повернувшись Шевченко з заслання сивим, змученим, хворим. Недовго ще довелось йому попрацювати на радість і користь рідному народові.

10 березня 1861 року помер поет, замучений російським царем і його посіпаками — урядовцями й поміщиками.

Але темні сили Росії неспроможні були знищити гнівне поетове слово, його твори, які закликали народ до боротьби й перемоги.

Ці твори живуть і в наші часи, коли наш народ, визволившись на короткий час з-під влади царської Росії, знову попав у неволю Росії комуністичної.

Шевченків “Кобзар” — сьогодні є нашою програвою боротьби проти Росії.

Завдання:

Перечитайте це оповідання двічі й перекажіть зміст його власними словами.

Народні приказки

У всякий час вічно буде жити Тарас.

Хто “Кобзаря” читав, той Москву проклинав.

Шевченко дужий був не силою, а словом мудрим.

Тарасів “Кобзар” — для народу великий дар.

Шевченкові думки будуть жити віки.

Т. Шевченко

СОН

(Уривок)

Хіба ти не бачиш?

Хіба ти не чуєш людського плачу?

То глянь, подивися!..

Он глянь: у тім раї, що ти покидаєш, латану свитину з каліки знімають, з шкурою знімають, — бо нічим обуть княжат недорослих. А он розпинають

вдову за подушне; а сина кують,

єдиного сина, єдину дитину,

єдину надію! — в військо oddають!

Бо його, бач, трохи! А онде під тином

опухла дитина — голоднєє мре,

а мати пшеницю на панщині жне.

О. Іваненко

ТАРАСОВІ ШЛЯХИ

Уривок

Отара ягнят, як біла хмарка, що впала на зелені луки... Хай собі пасуться. І по небу пропливають ясні легенькі хмарки. Куди вони пливуть? Мабуть, далеко-далеко звідси. Як колись хотілось узнати Тарасові, що за тими стовпами, що землю підпирають, так тепер хочеться йому за тими хмаринками полинути, на світ подивитись.

Він лежить на пагорку, забувши про ягнят, забувши про всі поневіряння і знущання. Ніби в білих чисних сорочках, виглядають хати з густих садів на горі, попід горою старий дуб, немов козак вийшов погуляти. Там тополі гнуться, розмовляючи з вітром. Ніби вся земля з гаями, садами, запашними луками живе, радіє й усміхається до сонця — і чомусь радіє й усміхається Тарас. Він, як та стеблина, що тягнеться і радіє кожному променю сонячному, кожному подиху літнього вітру.

Хмарки линули, линули, і раптом одна велика й темна закрила сонце.

Ніби прокинувся Тарас від сну чарівного. Що він? Кому він потрібний? Чого радів так і сонцю, і небу синьому, і хатам біленьким? Що в тих хатах? Скрізь там слози, злидні, прокльони. Хіба є в нього хоч і така злиденна рідна хата? Що його, Тараса, чекає... Так гірко йому стало. Опустив голову на коліна й заплакав.

Ніби вітер прошелестів травою, і чийсь ніжний приторк відчув на шиї. Глянув. Дивилися ніяково й ніжно великі карі очі, а навколо рожевого личка, ніби сяйво сонячне, світлі кучері з кося вибилися.

— Чому ж плачеш ти, Тарасику? Бач, наче малий плаче. Давай я слози тобі витру, — і дівчинка витерла широким рукавом очі Тарасові.

Тарас дивився ніяково. Це ж Оксаночка, ота кучерява Оксаночка, з якою гралися маленькими. Вона виросла, стала ще краща. Тарас дивився ніяково, але ніби сонце засяяло знову. Вона сіла коло нього й поклала руку йому на плече.

— Не сумуй, Тарасику, адже кажуть — найкраще від усіх ти співаєш, найкраще від усіх ти читаєш, ще й, кажуть, малюєш ти. От виростеш і будеш малярем. Егеж?

— Егеж, малярем, — усміхнувся радісно.

— І ти розмалюєш, Тарасе, нашу хату?

— Егеж... А всі кажуть, що я лedaщо і ні на що не здібний... — сказав він. Але не сумно і ніби сам дивуючись, що так кажуть.

При Оксаночці він не міг журитися, і взагалі при ній усе робилося зовсім іншим. — Ні, я не лedaщо, я буду таки малярем.

— Авжеж, будеш, — переконано мовила Оксаночка і раптом засміялася. — А що ти лedaщо, то правда. Дивись, де твої ягнят? Ой, біdnі ягняточки, що чабан у них такий — вони ж питоньки хочуть.

Схопилися за руки і побігли вдвох до ягнят і, так само тримаючись за руки, весело погнали їх до води.

**

Він був і пастухом, і погоничем, і чим він тільки не був, і чого тільки не робив. Але йому ж хотілося бути малярем. Все, що бачив він, йому хотілося змалювати. І гаї, і тополі, і... Оксаночку. Та минали літа, і було йому вже п'ятнадцять років.

Лedaщо! — казали люди. Бо замріється пастух, а череда в шкоду зайде. Або тут попові запрягати треба, на хрестини чи на похорон іхати, а погонич десь у садку під грушевою притулився і виводить щось на папері.

...І знову, як колись, закинув Тарас торбинку за плечі і пішов шукати щастя.

Він шукав його недалеко. У селі Хлипнівці, що за Вільшаною, дяком був теж хороший маляр. До нього й прийшов Тарас. Дякувати долі, цей уже маляр не був ворожбитом, як тарасівський дяк, йому було байдуже, які лінії на руках у Тараса. Він наказав йому намалювати хату, і малюнок Тарасів йому сподобався.

— Так от що, парубче, — мовив він, — лишити тебе у себе я б лишив, але ж ти панський, от мені й потрібен дозвіл від пана, щоб ти у мене жив і вчився. Іди мерщій у Вільшану та попроси в управителя, щоб такий документ дав.

— А він дастъ? — спитав Тарас, і аж дух йому перехопило.

— А чому ні? Повчишся у мене й до пана вернешся.

“То вже побачим”, подумав Тарас, але ніби не драна свитина була в нього на плечах, а крила виросли.

— Так я піду, побіжу мерщій! До побачення, дячечку, я прийду зразу ж.

Він, справді, ніби летів у Вільшану. Він учитиметься малювати. Гей, осокори, ви чуєте? Пташко, ти лешиш швидко, — як тебе обігнати?

— Дядьку, ви ідете до Вільшаної, може підвезете? Е, ні. Я швидше, ніж ваш кінь...

**

Управитель, товстий, гладкий чоловік, той самий, що збирав колись дівчат на гулянку, сьогодні одержав від молодого пана Енгельгардта, якому тепер належали всі маєтки й села, листа. Лист, напевне, був дуже важливий, бо відразу управитель почав громати на всю челядь, двох за якісі дрібниці відправив на стайню під різки, а сам ходив як хмара, з заклопотаним, сердитим обличчям.

— Там до вас якийсь хлопець із Кирилівки проситься, — сказали йому.

— Ну, жени його сюди...

Перед ним став хлопець із жвавими сірими очима.

— Пане управителю, я до вас. Я от дуже хочу вчитися малювати, і хлипнівський дяк бере мене в учні. Я прийшов до вас, щоб ви дозволили, документа дали.

Хлопець говорив вільно, жваво.

“А саме тебе, голубе, мені й треба!” — подумав управитель, враз повеселішав, аж прицмокнув.

— А батьки в тебе є?

— Ні, померли, один я.

— Ну, воно й краще.

— Та ні... — похитав головою Тарас, — де там уже краще — як горох при дорозі, хто йде, той і скубе. От як я вивчуся на маляра, пане управителю... Так дасте документа?..

— Якого документа? Дурниці! — засміявся управитель. — Оце я листа від пана одержав, йому саме таких хлопців, як ти, треба в козачки набрати.

— В козачки? Які козачки?.. — ледве спітав Тарас.

— А такі там козачки, пан уже знає. Так що тебе я до кухаря нашого посилаю. Ти, хлопець, нівроку, моторний і спритний, може й навчишся чого.

— Пане управителю... — тремтячим голосом мовив Тарас. — Я хочу на маляра вчитися. Хлипнівський маляр погодився мене взяти.

— Ну, годі там базікати, — махнув рукою управитель. — Пан наказав усіх хлопців йому забрати. Ну, одведіть його на кухню.

Ще не розуміючи, що сталося, Тарас поплентався за якимсь служником на кухню...

Він глянув з вікна, ніби прощаючись з луками, га-
ями, ставками. Тепер прощай усе... То хоч вільно він
бігав собі скрізь, а тепер — ніби в клітку його поса-
дили.

Шляхом їхали гарби, може і в Кирилівку, де Ярин-
ка, Оксаночка, дід... Тепер він уже зовсім невільник...
А як весело годину тому біг він цим самим чорним
шляхом...

Так Тарас потрапив у козачки до свого пана Ен-
гельгардта.

Завдання:

1. Доберіть заголовки до розділів цього повідання.
2. Складіть усну розповідь про дитячі роки Т. Г. Шев-
ченка.

С. Васильченко

ЧАЙКА

По садах вітри гасають, а над садами зоріє небо осіннє. Маленьку хату оступили кругом високі ясені. З ясенів спадає сухий лист на трухлу солому, падає додолу на зів'ялі півники, сережками чіпляється в бур'янах. Крізь бур'яни блимає низеньке віконце, блакитту мальоване, у віконце шматок білої стіни видно в хаті, а на стіні на білій з-під чола позирає невеселій селяк у шапці. Чорнобривцями заквітчаний, у рушник прибраний, а сам думний та сумний.

Вітри гудуть, а ясені скриплять, а матері дріма-
ється. Дрімається та й вчувається, що то, пустуючи,
по гіллях гойдаються діти.

Го-ой-да! Го-ой-да-ша!..

Було у матері їх, синів, троє. Максим — найстар-
ший, Петро — середульший, третій — той Андрійко
безталаний. Один усе малював хату з ясенями, другий
з книжок вичитував, а третій любив майструвати.

Як були маленькі — боліла голова в матері: в того
чобіт немає, в другого свити, третьому на книжку нема
де взяти... Підрошли — заболіло серце: треба їм раду
давати, а яку? Ні в хаті, ні коло хати... Летіть, діти,
в світ, долі шукати.

Виряжала — плакала: Сторона далека, а люди чужі

—боюся, діти, щоб, бува, не загинули в світі. Коли б, Боже, хоч той батько живий, він би вам добру раду дав.

Розважали: Не журіться, мамо, порадять нам добрі люди.

**

Пороз'їздились — як і не було.

А як од'їджали, оставили з того сумного селяка, що в книжці, на стіні малювання.

— Оце вам, мамо, щоб не самі були в хаті. Змалку рідного ми не знали, то нехай буде оцей нам за батька. Він нас розуму навчає і на стежку ставить.

Оsmіхнулась мати, розглядає:

— Бач, якого знайшли собі...

Та й заквітчала і в рушник прибрала.

**

Найстарший поїхав учитись, і середущий учитись, а найменшому, тому Андрійкові безталанному, шляхи до школи були заказані, подався кудись у Таврію, та й запряг себе у найми.

Полинули, та й немає! Тільки шлють листи — нерадісні. Обкладається мати в хаті тими листами, дивиться на них темними очима, сусіді жаліється: оцей пише — “тяжко”, а цей пише — “гірко”... А що вже цьому Андрійкові безталанному, то й за всіх краще: і вихворів, і виболів... Було його в Таврії, і в Одесі, і по шахтах, і по Кримах, і по Римах...

Сумує: чи всім у світі така доля вдовиченкам, як моїм трьом?

Минав рік.

Було добре — стало краще: то хоч листи, бувало, пересилають, — тепер, як відрубало. Місяць, другий — хочби один. А тут неспокійні чутки стали ходити. Людей у тюрми беруть. Болить серце в матері, віщує щось. До ворожок — ворожки й собі в один голос: недобре, сестро, випадає твоїм синам, та й не одному, а всім...

Аж ось — рано восени, — ще не впало з дерева листя, — як грім, прилетіла в село з міста звістка: “Рятуйте дітей, стара чайко, бо гинуть”...

Один село проти пана поставив — сидить у Києві, другий не пішов цареві російському служити — посадили в Катеринославі, а третій, той Андрійко безталан-

ний, все дошукувався правди, поки дали йому правди такої, що тепер лежить у Лубнах у лікарні, помирає.

Стрепенулась мати, продає одіжину, продає полотно. Полетіла, як чайка.

**
*

Гуркотить машина.

У вагоні повно всякого люду. Коло вікна збився гурток, посередині стара жінка з латаними саквами. Плаче, побивається, чужим людям, як рідним, своє горе розповідає: про синів, про дочку, про зятя. І знову про синів: про Петра і про Максима, і про того Андрійка безталанного. Плутає імення: голова забита. Розкаже раз, другий — знову починає про те ж:

— Приїхала в Катеринослав до Петра, — там сказали, що його відіслано вже в Харків. а вже його й там немає. Кажуть, треба було, бабо, раніш приїздити, бо вже твоого сина послали аж у той Нарим...

— То так і не бачили?

— Постояла коло воріт, подивилась на ті страшні стіни муровані, виплакалась та оце їду до Андрійка... До цього їду, а третій, Максимко, з думки не йде, бо й до його ж треба, бо й тому горе...

— А де ж, бабо, цей уже твій Максимко?

— А Максимка посадили в Києві.

— Теж у тюрму?

— У тюрму ж — не куди.

Збоку сидить панок — перснями грається. Чмихає носом, вертиться на місці, не всидить... Далі не витерпів:

— Добре ж учила, бабо, синів, що одного їй другого в тюрму посадили. Може, і третій туди вже попав з великого розуму? Га?

Дивиться на свого сусіду, осміхається. Примовкла жінка, тільки зігнулася, скривилася так, ніби він тими словами колючку загородив їй у груди...

**
*

Грати...

Повно їх нагнали, повно — сісти нема де. Всі молоді, як зелений ліс. Гомін, співи — ніби на свята зібрались. Стелять собі шлях далекий:

Куди вони йдуть,
там бори гудуть...

А один молоденький, безусий — зовсім дитина, з “Кобзарем” у руці, як з молитовником, все коло вікна

отирається. Зранку до вечора. Все ѹому цікаво, що там на вільному діється світі: дядько на возі, і чиєсь коза... Кличе:

— А подивіться, що воно за жінка сидить проти наших вікон. І вчора цілий день сиділа, і сьогодні сидить. Сидить та все на наші вікна позирає.

Один по одному — стовпились коло вікна, крадъкома виглядають за гратеги, гомонять:

— Бідна бабуся — певно, десь до сина примандрувала.

— Та, видно, і не зблизька — одіж якась незнайома.

Почали згадувати: один каже — так ходять на Волині, другий — понад Десною.

— Буханчика з калиною привезла, сердешна, синкові, — жаліє жвавий хлопчик.

Максим лежав на нарах. Снилась ѹому сю ніч хата під ясенами, і півники в городчику, і брат Андрій — вже не хворий, веселий-веселий, радісний, як тільки малим бував... Цілий день, як обмарений, ходив, думав про долю, що розігнала їх по чужинах...

Почув розмову, устав, підійшов до гурту. Визирнув і собі через плечі у гратеги... Думає: такі свитки носять і в нашому селі. Нагнувся, придивляється. Далі зразу — одного в один бік, другого в другий, мовчки порозпихав товаришів, прожогом рвонувся до вікна. Очі заблищали, сам загорівся, серце билося, аж збоку було чути. Продерся до гратеги, тикається лицем то в одну дірку, то в другу — далі лицем до холодного гратега як прикипів.

Крикнув на всі груди:

— Мамо!!

Всі аж кинулись до нього:

— Мамо Коваліхо!

Жінка на шляху здригнула, підвела голову, повела очима по вікнах. Побачила, скопилась, біжить до стіни. Плутається з саквами, руки вгору підіймає, як крила, мов до гратеги летіть зривається... Щось говорить, і не чути.

Мов із гнізда чорний крук стрибнув їй назустріч. Навперейми руки розставляє. Стала, благає, клянеться, руку до серця кладе.

Наставляє проти грудей багнета.

— Мамо, тікайте од нього, то скажена собака!

Не чує: нагинається, ловить його руку цілувати.

Люто шарпонув її за плече, повернув до себе спиною, турнув межі плечі кулачищем.

Упала лицем на шлях, аж сорочка блиснула. Покотились сакви, посыпались із саков: хлібець, полотняна

сорочка, кілька грушок...

Із-за грят, як грім:

— Шкура! Гадюка! Буде правда на вас, на катів,
буде суд!

Тремтять грати.

**
*

Співали півні.

Одні й другі — сидить мати, як сиділа.

А вітри гудуть...

Вітри гудуть, а ясени риплять, а матері дрімається...

Затріщав каганець — гасне.

Глибоко - глибоко зітхнула, підвела, налагодила
гніт.

Стала посеред хати, на того селяка, що на стіні,
очі зводить...

Підійшла до малюнка, обсмикала рушник, краще
квіти порівняла, починає говорити до нього стиха:

“Скажи, сумний, скажи, невеселий ще й нерадісний:
куди мої діти позаводив? Де мені їх шукати? Куди
листи слати?”

Витерла сльози, зітхнула:

— Як то в пісні співається:

Писала листи ніченьками,
а печатувала слізоньками,
а пересилала тими буйними вітроньками...

— Чи так, сумний?

Мовчить невеселий, мов із заліза кований, не гляне,
бровою не поведе — твердий, як криця. Тільки з дум-
ного чола як огнем пашить, та ще причувається, ніби
потаємки гуде в старій хатині — велетень — золотий
дзвін:

І буде правда на землі...

Повинна бути, бо сонце стане
і осквернену землю спалить...

Завдання:

1. Дайте письмові відповіді на такі запитання:

- a) Чий це портрет висів на стіні?
- b) За що сиділи в тюрмі сини Максим і Петро?
- c) Чи вже в Україні здійснене Шевченкове пророц-
тво, яким кінчається це оповідання?

2. Знайдіть на карті міста Київ, Катеринослав (тепер звється Дніпропетровськ), Лубни, Харків, Одеса, які згадуються в цьому оповіданні.

О Т О Б У Л О Б Д И В О

Селянський переказ

Одного разу привезено було у царський дворець електричний ліхтар. Тоді то було за велике диво. У двірці повісили той ліхтар і дивитися на нього були зібрані міністри, генерали. Сила їх з'їхалося.

Покликано було до двірця й Тараса Григоровича Шевченка, щоб і він подивився на те диво.

Прийшов Шевченко. Бачить — усі топчуться та оглядають ліхтар. Прийшла й цариця. Побачила вона Тараса Григоровича та й каже до нього:

— Дивіться, Тарас Григорович, — правда, диво?

Подивився, подивився Тарас Григорович на той ліхтар та й каже прямо всім:

— Ну, яке ж це диво? Ото було б диво: якби замість ліхтаря та повісили б російського царя.

Схопили тут Шевченка за ці слова. Цар посадив його в кріпость і хотів було повісити, та люди засту-
пилися — oddali Шевченка тоді в солдати.

Т. Шевченко

СОН

На панщині пшеницю жала,
втомилася; не спочивать
пішла в снопи, пошкандибала
Івана сина годувать.
Воно сповитеє кричало
у холодочку під снопом.
Розповила, нагодувала,
попестила і ніби сном,
над сином сидя, задрімала.
І сниться їй той син Іван
і уродливий, і багатий,
уже засватаний, жонатий —
на вольній, бачиться, бо й сам
уже не панський, а на волі;
і на своїм веселім полі
удвох собі пшеницю жнуть,
а діточки обід несуть.
Ta й усміхнулася небога.
Прокинулась — нема нічого,
На Йвася глянула, взяла
його тихенько сповила

та, щоб дожати до ланового¹),
ще копу дожинати пішла.

Примітка: 1) Дожати до ланового — виконати призначену роботу на панському лану.

Завдання:

Дайте письмову відповідь на запитання: Про що мріяла кріпачка?

Т. Шевченко

З А П О В І Т

Як умру, то поховайте
мене на могилі,
серед степу широкого,
на Україні милій,

щоб лани широкополі,
і Дніпро, і кручі
було видно, було чути,
як реве ревучий.

Поховайте та вставайте,
кайдани порвіте
і вражою злуо кров'ю
волю окропіте.

І мене в сім'ї великій,
в сім'ї вольний, новій
не забудьте пом'януть
незлім тихим словом.

Завдання:

1. Напишіть відповіді на такі запитання:
 - а) До чого закликає поет у цьому вірші?
 - б) Про яку "вражу злу кров" говорить тут поет?
 - в) Чи українці вже виконали Шевченків заповіт?
 - г) Що ще треба зробити, щоб його виконати?
2. Вивчіть цей вірш напам'ять.

Прочитай повість з часів боротьби
гетьмана Богдана Хмельницького
з Польщею:
А. Кащенко, "Під Корсунем".

Леся Українка

НА РОКОВИНИ Т. ШЕВЧЕНКА

Колись нашу рідну хату
 Темрява вкривала,
А чужа сусідська хата
 Світлами сіяла.
Багатіла чужа хата,
 Лиха там не знали, —
Туди й наші українці
 Дари доношали.
Та минав ти, наш Кобзарю,
 Чужій пороги,
Орав свою вбогу ниву,
 Рідні перелоги,
Гомоніла твоя кобза
 Гучною струною,
В кожнім серці відбивалась
 Чистою луною.
Спочиваєш ти, наш батьку,
 Тихо в домовині,
Та збудила твоя пісня
 Думки в Україні.
Хай же промінь твоїх думок
 Поміж нами сяє, —
“Вогню іскра великого”
 Повік не згасає!
Щоб між нами не вгасало
 Проміння величне,
Ти “поставив на сторожі”
 Слово твоє вічне.
Ми, як ти, минати будем
 Чужій пороги,
Орати будем свої ниви,
 Рідні перелоги.

Завдання:

1. Поясніть, як треба розуміти останню строфу (останні чотири рядки) цього вірша.
2. Вивчіть цей вірш напам'ять.

Прочитай книгу:
Микола Гоголь, “Тарас Бульба”.

Іван Манжура

РЕНЕГАТ

Балада¹⁾)

Розігрався Дунай,
Та гука на наш край,
Аж луна у Дніпровому гирлі:
“Гей, розіб’є, Дніпро,
Турчин скоро шатро
На старім запорозькому тирлі.
Bo звелів падишах,
Тілько паша в степах,
На сини твої військо збивати,
Поведе ж його сам
Недовірок²⁾) Гасан,
Що не раз уже давсь тобі знати.
Стережися того
Ти походу його!
Цілував він клейноди³⁾ султанські,
“Хоч живий не зверну,
A в іслам поверну, —
Каже він, — я народ подніпрянський”.
Розіслав скрізь листи,
Щоб до його нести
Усі мали ікони, кадила.
“Поки, — каже, — моя
Ще без зброї гуля
Несказанно страшеннaya сила.
A не то, вороги,
Виб’ю всіх до ноги,
У неволю і брати не буду;
Я із військом своїм
Налетю, немов грім,
Не забудете ви і до суду”.
“Так не дайся ж на сміх,
На синів бо твоїх
Маю певну я, брате, надію,
Що не тілько себе,
Захистять і мене;
Я ж нічого собакам не вдію”.
Скаламутнів старий,
Bo він знов, хто такий
Отак нагло на хрест похвалявся:
Коло його він зріс,

Йому службу він ніс,
Коло його й лицарства навчався.
А як зріс він, носив
Під Стамбул і Козлів
Дніпр чайки його утлі й ватагу;
Дав і славу йому
В Подніпров'ї всьому,
І багатство, і честь, і повагу.
Йшла пайда⁴) козаку —
Скоро став на знаку
За лицарство своє він громаді;
Незабаром за тим
Козаки кошовим
Його вибрали чесно на раді.
Задля його ж була,
Як він мислив, мала
Ота честь товариська і шана;
Спокусив його гріх,
Він ізрадив своїх,
Передавсь у Стамбул до султана.
Там він хрест потоптав,
Свій закон поламав,
Недовірком зробивсь, ренегатом⁵),
І за скверну хулу
Заробив він хвалу,
Став султанові нібито братом.
Як згадав всю свою
Шану Дніпр гультяю,
Жаль і смуток укрили Славуту,
І шумить він, реве,
І пороги ірве,
Чи свою не розіб'є там скуту.
Скоро свиснув бабак⁶),
Стрепенувся байрак,
Шум зелений гілля розвіває;
Бо уже навісна
Зима сходе, весна
Первий квіт із землі витикає.
Жайворінка озвавсь,
Скрізь тіпець⁷) розіславсь,
Немов килим, степом зелененьким,
І очима вже пас
Козачина не раз
Журавині ключі молоденький.

Провожав їх, зітхав,
Ясну зброю ладнав
І коня годував він уволя,
Як приходила ж ніч,
Все манулось напріч,
Погуляти по чистому полю.

І такий не один
Повесні челядин
Рвавсь, мов кінь застоялий з повіддя;
Все збирався у путь,
Тільки ждав, як спадуть
Степовії річки з половіддя.

Аж ось чутка пройшла,
Що Орда⁸) уже йшла
З Перекопу⁹) на рідну Вкраїну;
Тут уже козакам,
Наче вільним пташкам,
Не було суперечі й упину.

Мов рої ті гулкі,
Де і бралися полки,
Уставала за лавою лава...
Короговки шумлять,
Наче миру ясять:
“Пробудилась козацька слава!”

Ось минає страсна,
Настигає чесна
Рокова Великодня Субота, —
Завтра ж той роковий
Йде Великдень святий,
А козацтву нагальна робота.

І не єсть, і не спить,
Пильно варту держить
Та у стінах пробої латає,
Бо його, як вода,
Хижа Кримська Орда
Із Турчином кругом обіймає.

То ізрадник Гасан
Свій розбив отам стан,
Круг Келеберди — славного міста,
І вже з тиждень гуля,
З церков бані валя,
Та не виб'є ніяк товариства.

Він на завтра усім
Заказав це своїм

Дочуватися дзвона святого;
Як ударе ж — іти,
Смерть на стіни нести,
Не шкодити й дитяти малого.

Мовчки ждуть козаки...
Від лихої руки
Не минути цю ніч їм напасти;
Сміло ждав з них усяк,
І дукар¹⁰), і харпак¹¹),
Щоб за віру із честію впасти.

Ось загув уже дзвін,
А за ним не один,
Затредзвонили, радість віщують,
І “Христос воскресе”
Буйний вітер несе,
А хижаки немов і не чують.

Шо ж то сталося отам
Лютим іх ворогам,
Де їх похвалки злій навіки?
Чом на стіни не йдуть,
Наглу смерть не несуть,
А збираються ніби навтіки?

У розкішнім шатрі,
На ільзовім хутрі¹⁷),
Недовірок лежить, мов конає;
Склепив очі юнак,
Розпластавсь, як мертвяк,
Та силенно, силенно зітхає.

То він тілько почув,
Як тредзвін той загув,
Радість певну хрещеного світла;
Спогадалось йому
Все те, вірив чому
Він колись то у давній літа.

Йому mrіють церкви,
Лопотять корогви,
Празниково скрізь чує він мову,
І силенна тоска
Йому груди стиска...
Вже не вернеться те йому знову.

Ось він тихо підвівсь,
На схід сонця схиливсь
Та ридає то тяжко без гласу;
Понавкруги ж гуде

Орда хижка та жде,
Коли дастъ на грабіжку він ясу.
Він же гірко рида
Та поклони склада.
Напути його, Мати Пречиста!..
А там вийшов, гукнув
Та й назад повернув
Від Келеберди — славного міста.

Пояснення: 1. Балада — коротке віршоване оповідання звичайно з історичним або дивовижним змістом. Зразками балад є також Шевченкові твори "Утоплена" та "Тополя". 2. Недовірок — зрадник віри своїх батьків, що прийняв чужу віру. 3. Клейноди — ознаки влади. 4. Пайда (турецьке) — користь, прибуток. 5. Ренегат — те, що й недовірок. 6. Бабак — невеличкий степовий звірок з родини гризунів. 7. Тіпець — степова трава. 8. Орда — турецько-татарське військо. 9. Перекоп — місто, де Крим поєднується з українським материком. 10. Дукар — багач. 11. Харпак — бідняк. 12. "На ільзовім хутрі" — на левовій шкірі.

Завдання:

1. Випишіть із цієї балади місце, яке пояснює перетворення козака на зрадника своєї віри й народу.
2. Напишіть своїми словами, що спричинило докори соцісти в недовірка.
3. Поясніть, чому недовірок не повернувся до своєї віри й народу.

О. Олесь

ДЗВОНИ РАДІСНІ ГУДІТЬ!

Готові будьмо! Близько час,
Коли святі церковні дзвони
Благовістять нам сонця схід
І сколихнуть усі кордони.

Готові будьмо! Це не сон:
Я бачу натовпи велики,
Обійми, сльози на очах
І теплі стиски рук і крики./

О, дзвони радісні, гудіть,
Надію лийте в хворі груди...

Дивіться: в натовпі — Христос,
Дивіться: люди — знову люди.

Завдання:

1. Поясніть останній рядок цього вірша.
2. Вивчіть цей вірш напам'ять.

Леонід Полтава

ВЕЛИКДЕНЬ УКРАЇНИ

Земля проростає. Дарма, що копита
її перекраяли замість плугів, —
Вона вже підносить палаючі квіти
На світлих долонях лугів.

І чується радість в підземних джерелах,
І щастя зростання — у кожнім стеблі,
І дух воскресіння шугає по селах,
По кузнях і штолнях моєї землі.

Хай дзвони мовчать. Хай ще руки ворожі
Із дзвонів гармати кують для Москви, —
Та хто зупинити гарматами зможе
Просте проростання простої трави?

Про волю співають невільникам птиці,
Про волю гудуть над полями дроти,
І замість червоних зірок — на каплицях
Спалахують ніччу пророчі хрести!

Я чую красу весняного походу,
І бачу у кожнім, найменшім стеблі —
Великдень мого дорогого народу,
Великдень моєї землі!

Завдання:

- Вивчіть цей вірш напам'ять.

Прочитай книжку:
О. Стороженко, “Оповідання”.

П. Мирний

СЕРЕД СТЕПІВ

Доводилося вам їздити пізньої весни чи раннього літа по Україні? Міряли ви її безмірні шляхи зелених та рівних степів, де ніщо не забороняє вашим очам виміряти їх і вздовж, і вшир, і впоперек, де одні тільки високі могили нагадують вам про давнє життя людське, про бої та чвари, хижакцькі заміри та криваві січі, де синє небо, побратавши з веселою землею, розгортає над нею своє блакитне, безмірно високе, бездонно глибоке шатро, де тоне ваш погляд у безкрайому просторі... Якщо вашим очам доводилося хоч раз бачити все те, то не забути вам того довіку.

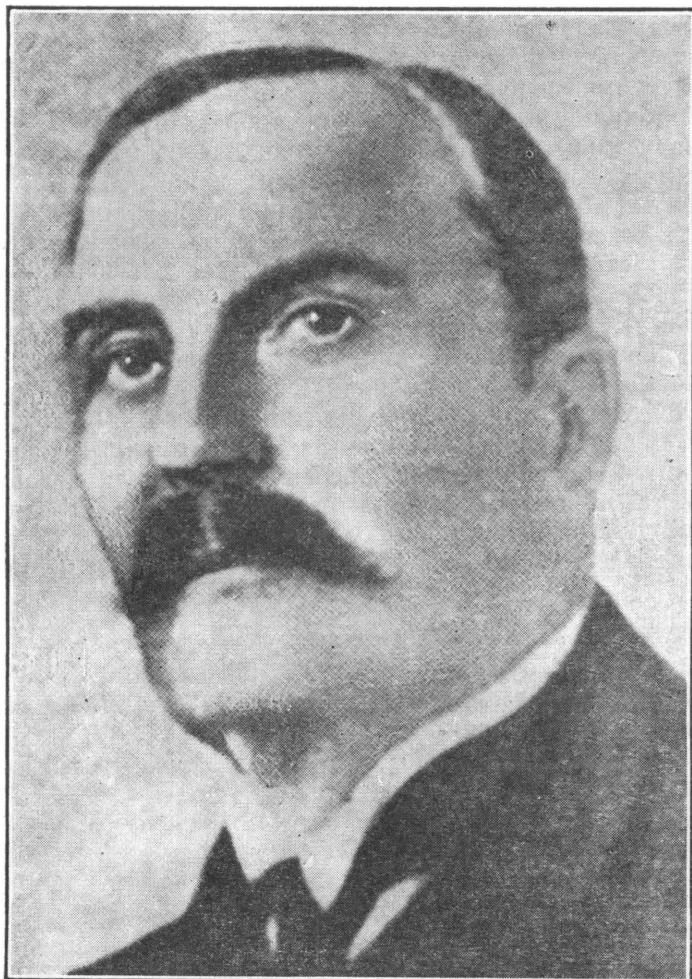
Ось ранок, ясний та погожий ранок після короткої ночі. Зірочки кудись зникли — пурнули в синю безоднину блакитного неба; край його горить-палає рожевим огнем; червонуваті хвилі ясного світла миготять серед темноти; понад степом віє її послідне зітхання; положисті балки дрімають серед темної тіні, а високі могили виблискують срібною росою; піdnімається сизий туман і, легесеньким димком чіпляючись за рослину, стелиться по землі. Тихо, ніщо не шерхне, ніщо не писне... Ось зразу шутнуло світлом, наче хто торкнув головешку, що, догоряючи, тліла, — і сизе полум'я віхтем знялося серед червоного жару. Вітрець легенький дихнув; поблизу в траві засюрчав коник; десь далеко ударив перепел, а там, над шляхом, понеслась,

полилася, наче срібний дзвінок, жайворонкова пісня; недалеко від неї розкочується друга; перепели в траві розпочали перегукування; коники один перед другим навпереди сюрчали... Рушився більший вітрець і пішов-похилив по траві, котячи непримітну хвилю, виграючи срібною росою... Ще наддало світла, ще раз кинуло з-за гори рожевим огнем; край неба мигоче, пашить, мов личенько сором'язливої дівчини. Аж ось, здається, наче хто приснув. З-за гори скакнула невеличка іскорка серед рожевого сяйва і довгою променястою стрілою перетяла увесь степ; рядом з нею стелиться друга, а третя мчиться навзdogінці. Ось цілий пук знявся, цілий оберемок мчиться, на далекому небосклоні заграв-засвітив край іскристого кола. Зрадила земля, усміхнулись високі могили срібною росою; зачурілись положисті долини пахучим туманом; жайворонки як не перервуться, щебечуть, перепели хававкають та підпадьомкають, а неугавні коники завели в траві таке сюрчання, аж у вухах ляскотить... Сонце! Сонце! Це тебе, довічний світе, стрічаючи, вітає земля...

Завдання:

1. Навчіться виразно читати це оповідання.
2. Випишіть усі незрозумілі вам слова й запитайте вчителя про їх значення.
3. Напишіть, як ви спостерегали схід сонця у вашій місцевості.

**Прочитай книжку:
В. Стефаник, "Виране".**

МИКОЛА ЛИСЕНКО

Великий наш композитор Микола Віталієвич Лисенко народився 10 березня 1842 року в селі Гриньках на Полтавщині. Дитячі роки провів у с. Жовнино. Батьки його були дрібні поміщики.

В родині Лисенків, за винятком композиторової матері, яка була вихована в Петербурзі, панували українські звичаї й мова. Лисенки у великі пани не пнулися. Особливо тримався свого композиторів дядько Олександер Захарович Лисенко, який мав великий вплив на молодого Миколу.

Вчився Микола Лисенко музики найперше від своєї мати, яка була дуже доброю піяністкою, а потім у Києві. Музичну освіту оформив у Німеччині в Лляйпцигській консерваторії, яка тоді була одною з кращих у Європі. Пізніше ще вчився музики в Петербурзі, у славного композитора Римського-Корсакова. Крім того Микола Лисенко закінчив Київський університет св. Володимира (фізико-математичний факультет).

Лисенко записував українські народні пісні і на основі їх творив свою власну музику. В 1873 році він від семи-десятилітнього кобзаря Остапа Вересая записує на ноти козацькі думи.

Основним Лисенковим твором є опера "Тарас Бульба". Крім того він ще написав опери "Різдвяна ніч" та "Ноктюрн" та оперу-сатири "Андрашіяда", у якій висміяв російську владу в Києві.

Микола Лисенко написав також музику до п'ес "Чорноморці" та "Наташка Полтавка" і дитячі опери "Коза-Дереза", "Зима й весна" та „Пан Коцький“.

Головне в творчості Миколи Лисенка — музика майже до всього "Кобзаря" Тараса Шевченка.

Микола Лисенко заклав у Києві першу українську музичну школу і поклав основи української професійної музики.

Помер Микола Лисенко в Києві 24 жовтня 1912 року. На його похорон з'їхались люди майже з цілої України і в похороні взяло участь понад 50 тисяч людей.

В. Дяченко

НА ІВАНА КУПАЛА

Сьогодні в Жовнино робочий день, але у молоді — святковий, увечері будуть справляти Івана Купала.

Купальські свята мають тисячолітню історію. Ще в давні часи передкіївської Русі, коли слов'янські племена не були обернені в християнську віру і обожнювали стихійні сили та явища природи, ще тоді було в них свято Купала. Це було свято молоді, свято кохання й одруження. В честь Купала влаштовувались ігрища. Закохані бралися за руки і стрибали через вогонь, цим ніби закріпляючи своє кохання. Дівчата спілтали вінки з квітів, а опівночі пускали їх на воду, вгадуючи по них свою долю.

Як і інші поганські свята, Купало міцно тримався в народному побуті й тоді, коли було введено христи-

янство. Минали сотні років, а звичай справляти Купала в народі міцно тримався, хоч це свято і називалось вже не лише Купалом, а й Іваном. За тисячу років Купало втратив своє первісне значення, але стрибання крізь вогонь, пісні, плетення вінків-кибалок — усе це міцно трималося в селянському побуті.

Молодь до свята починала готуватись ще вдень. Двірські дівчата уже збирали собі квіти і плели кибалки.

Тільки смерклося, на леваді, за панським садом заунали співи. Вся селянська молодь ішла на леваду. Дівчата в плахтах, у вишиваних сорочках, у кибалках, побравшись за руки, співали пісень.

Все село було залите їхніми співами та перегуками.

Парубки зносили хмиз, солому, бадилля для багаття. Здавалось, повітря було напоєне незвичайним святковим настроєм і передчуттям чогось особливо значного.

Ольга Єреміївна¹⁾ стояла недалеко й дивилась на свято, забувши про Колю. Вся двірська челядь була тут. Навіть старий дід Свиридон стояв з своєю нерозлучною люлькою в зубах і, мовчики спостережаючи все що робилось, згадував, певно, свою молодість.

Коля був зачарований видовищем. А коли запалало багаття і освітило мальовничий гурт постатей парубків і дівчат, коли вся молодь, побравшись за руки, пішла навколо вогню і заспівала пісню, — тоді Коля відчув, як груди йому залило незвідане почуття. Здавалось, і ця пісня і ця картина свята були казкою, що на мить, по-справжньому ожила. І в цьому казковому світі все, що було навколо, втратило своє реальне забарвлення. Дівчата здавались живими русалками, парубки — відважними лицарями-козаками, про яких Коля чув од свого дядька Олександра Захаровича. Коля забув про маму. Зачарований, наблизився до кола молоді і став хапатись за чиєсь руки, щоб і собі піти круг огню.

— А, це ви, паничику, — впізнала його наймолодша з двірських покоївок, красуня Оленка. Кибалка оповивала її чоло, чорні очі блищали в неї якоюсь чаруючою, привабливою красою. Теплі руки її обхопили Колині пальчики — і дівчина з Колею попливла круг огню.

А пісня наповнювала душу чарами молодої, і Колі здавалось, що він несеться на крилах пісні в якомусь казковому просторі.

Потім коло розпалось на пари, і пари полетіли у велетенські язики полум'я, що здіймалось високо в чорну, бездонну височінню.

Коля лишився сам. Оленка з якимсь молодим хлопцем понеслась у вогонь. Ніби підхоплений невідомою силою, Коля кинувся ім услід.

— Куди ви, паниченьку? Не стрибайте, бо обпечеться, — загукав чийсь міцний соковитий бас.

Але Коля був уже близько полум'я. На одну мить він хотів спинитись, але не міг — і кинувся в гарячі обійми вогню. Дим забив йому дух. Ноги якось підкосились і він упав у гарячій присок.

— Не стрибайте! — кричав той же міцний бас, а вже через голову Колі проносились чиєсь прудкі тіла.

У наступну мить міцні руки підхопили Колю і внесли з вогню й диму. То був Созонт Дерев'янко — літній парубок з двірської челяді. Сорочечка на плечах у Колі затлілась, але її швидко погасили. Переляканна Ольга Єреміївна вхопила Колю за руки і повела до двору. Тільки на хвилину Колина пригода перервала гульбище. Знову з левади лунали пісні й молоді пари летіли назустріч купальським вогням.

**

На другий день Коля прокинувся дуже рано. Враження від учорашиного свята не розвіялося, і в душі хлопчика згадка про нього спліталась в якусь дивну й чарівну музику, яку йому хотілось відтворити. Після сніданку хлопець пішов не у двір, як звичайно, а у вітальню, де стояв великий чорний рояль.

Вже не раз Коля пробував грати. Правда, це була своєрідна гра: його пальчики притискували клавіші де попало. Музика виходила дуже кумедна, але Колі вона подобалась. Іноді він захоплювався і починав тарабанити неймовірні фантазії. Йому здавалось, що його музика передає бурю — і тоді лівою рукою він, скільки було сили, бив по густих, громлячих басах, які були ніби громи, а правою намагався дрібно вибивати високі звуки: то краплини дощу сипались на землю. Гувернантка,²⁾ звичайно, не поділяла Колиних міркувань про його музику і говорила, що він псує інструмент. Няня, бабуся Лукія, навпаки хвалила свого улюбленаця.

— Як ти ловко граєш, Миколко. Мало не так, як мама. Тільки мама грає по нотах, а де ж твої ноти?

— А я з голови, — відповідає їй Коля і ще з більшим захопленням вибивав по клавішах.

Але сьогодні Коля, сівши за інструмент, не відразу починає грати. Він пригадує собі вчораши співи і починає підбирати мелодію. Спочатку у нього нічого не виходить. Мелодія звучить у голові, а пальці ніяк не второпають відшукати потрібний клавіш. Досі він не задумувався над тим, які клавіші натискувати, і грати було просто. Тепер же зовсім інакше.

Коля потихеньку проспівав у уголос купальську мелодію. Його тоненький голосочок ясно задзвенів у тиші вітальні. Далі, підспівуючи, він став підбирати потрібні звуки на інструменті. Пісня починала виходити у нього. На інструменті вона звучала так, як і його спів. Колі ж хотілося, щоб у нього зазвучали ще й інші голоси, як то було на леваді. На інструменті виконати це не так легко, як йому здавалось, бо ті інші голоси навіть сам Коля не міг уловити. Від пісні лишилось враження чогось красивого, піднесеного, чогось такого, для чого в думках і словах малого хлопця не було потрібного виразу. Спочатку несміливо він підбирає до мелодії акомпанемент, який відповідав би іншим голосам пісні. Далі ж він став добирати такі звуки, що лише відповідали його враженню від пісні. На тлі цих звуків, що в Колиній голові зв'язувалися з сміхом, криками, стрибанням через вогнище, звучала правильно скоплена мелодія дівочої пісні.

Усе це так захопило хлопчика, що він навіть не помітив, як одчинились двері, як тихими кроками підійшла його маті й стала за спинкою стільця, на якому сидів Коля.

Ольга Єреміївна щасливими очима спостерігала сина. У своєрідній дитячій фантазії вона впізнала вчораши купальську пісню і спершу подумала про те, що її хлопчик, напевно, має природний нахил до музики. Вона раніше не помічала, з яким інтересом і захопленням Коля слухав завжди її гру. Правда, Коля чомусь приховував це од матері, і коли вона грала, хлопчик навмисне виходив до іншої кімнати, граючись там якоюсь іграшкою або перегортаючи книжки.

Ольга Єреміївна поклала руку на плече синові і зворушену промовила:

— А я й не знала, Колюнцю, що ти так гарно вміеш грати.

Від звуку маминого голосу Коля здригнувся, швидко прийняв з клавішів руки, ніби його спіймали на

шкоді, і, схопившись з стільця, заховав своє лице у маминій сукні.

— Чого ти, синочку? — здивувалась Ольга Єреміївна. — Ти справді дуже хороше граєш. Я навіть впізнала те, що ти грав. Правда, то пісня, що її співали вчора дівчата?

Коля ще дужче припав до її грудей і ніяк не хотів показати свого обличчя. Коли, нарешті, мамі вдалось підвести його голову, вона побачила, що Коля був червоний, як рожевий цвіт.

— Я ніколи, ніколи більше не буду.

— Що більше не будеш?

— Не буду пустувати.

— Та ні ж бо, Колю. Я справді кажу, що твоя грамені сподобалась.

Від лагідного маминого голосу Коля помалу заспокоївся. Мимовільна ніяковість зникла, і тільки червоне обличчя свідчило про недавнє збудження.

— А гувернантка завжди кричить на мене. Каже, щоб я не тарабанив і не псував рояля, і вона каже, що поскаржиться тобі і ти мене покараєш.

— Ото які дурниці! — промовила Ольга Єреміївна і обсипала поцілунками синову голову. — А ти любиш грати?

— Ще як! Тільки... що ж... — промовив хлопчик голосом, в інтонаціях якого дзвенів незрозумілий смуток. — Коли б я міг грati так, як ти! А то... Хотів заграти так, як учора співали дівчата, а воно не виходить. Ану ти, мамо, заграй так, як співали дівчата. А то у мене тільки один голос виходить, а інші я так виграю, як доведеться.

Ольга Єреміївна засміялась.

— Он бачиш, чого забажав. Так це треба бути композитором. А для того треба вчитись. Багато вчитись, Колю. Потім, для цього треба мати ще й талант. А проте, може в тебе...

Ольга Єреміївна раптом замислилась. Вона сіла на стілець, що стояв перед роялем, і взяла кілька акордів. Ці акорди звучали зовсім не так, як у Колі. Соковиті й повні, вони сполучалися — якось дивно й незрозуміло для Колі — у чарівну музику. Коля застиг, припавши до матері в чеканні послухати її гру, але вона раптом обірвала музику.

— Ні, Колю, композитором ти не будеш. Ти — дворянин... Для дворян існує інша кар'єра.³⁾ Та проте... Хочеш вчитись музиці?

Коля нічого не сказав, тільки з вдячністю припав до її плеча.

— Ну от, я тобі знайду вчительку, а сьогодні сама дам перший урок.

Так Коля почав навчатись музиці.

Примітки: 1) Ольга Єреміївна — мати Миколи Лисенка. 2. Гувернантка — вихователька дітей у панських родинах. У той час здебільша француженка. 3. Дворянин переважно йшли у військову службу.

Завдання:

Напишіть відповіді на такі запитання:

1. Які твори написав М. Лисенко?
2. Що означало свято Купала (Купайла) в давнину?
3. Як святкували Купала в новіші часи?
4. Що стало притокою для первого випробування композиторських сил Миколою Лисенком?

Яр Славутич

КАРПАТСЬКІ СІЧОВИКИ

То не лист осінній за водою
По широкій Тисі проплива, —
Багрянить за хвилею крутою
Підкарпатська буйна голова.

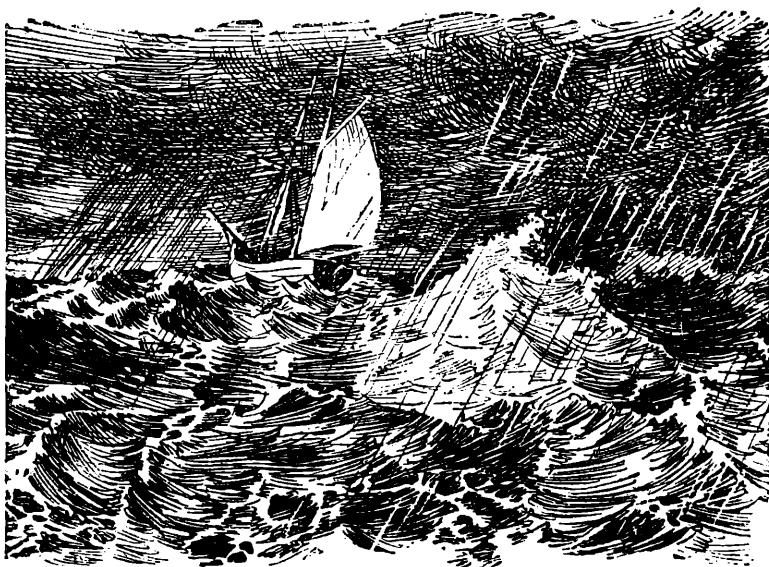
Бились хлопці Хустові на славу,
Полягли в нерівному бою
За свою омріяну державу,
Січовую волен'ку свою.

І пливуть до тихого Дунаю —
Мов на турка браття в байдаках.
Синя хвиля жалібно гойдає,
Течія показує їм шлях.

Буде сліз, та не здолає горе
Ні батьків, ні в тузі матерів.
Чорне море, українське море,
Зустрічай своїх багатирів!

Завдання:

1. Про які події розповідається в цьому вірші?
2. Знайдіть на мапі міста Закарпатської області України: Ужгород, Хуст, Мукачів. Знайдіть на мапі ріки Тиса й Дунай.
3. Навчіться виразно читати цей вірш.

I. Нечуй-Левицький

БУРЯ НА МОРІ

День був гарячий. Сонце сипало полум'ям з високого неба.

В одному місці, де небо сходилося з морем, де білів легенький туман, з'явилася чорна пляма. Та пляма все більшала швидко і все наблизжалась, неначе сунулась морем якось темна копиця, котра ніби росла й ширшала. Микола почув, що тихе море задвигтіло під човном, неначе хтось торкнув море з дна. Темна копиця стала ніби здорововою скритою та все сунулась до берега. Тоненький край її заблищав проти сонця, неначе срібна каблучка. Білі вітрила на кораблі стали проти неї ще біліші і блищали, неначе проти чорного поораного поля. На небі раптом зашуміло й загуло, неначе сосновий ліс на вітрі, а чорна хмара так швидко росла й бігла, що можна було слідкувати за нею очима. Море почорніло під нею, і вона в одну мить неначе поглинула корабель. З моря набігла хвиля з білими густими гребенями і почала ніби танцювати кругом човна.

В море впало кілька здорових, важких крапель дощу, а за ними разом несподівано загув страшний вітер,

кинув човен вгору, як трісочку. Посипався, як з решета, наглий краплистий дощ, а далі полив, як із відра. Море застогнало й загуло, як сосновий бір у час бурі, берег закутався в туман та в дощ. Сонце зайшло за хмари. Все змішалось в одну мить і злилось докупи: і земля й море. На морі стало поночі, і тільки вітер свистів, шипів та ревів, як звір.

Вода почала заливати човен. Високі білі гребені бились об дошки, підскакували вгору, перелітали через човен.

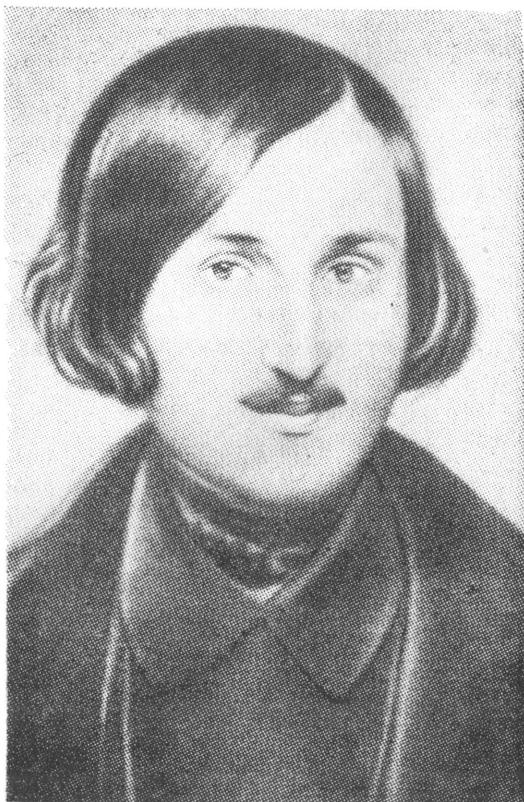
Надворі разом стишилось. Швидко море з берега заблищало, все вкрите білими гребенями по зеленій воді, як буває сінокіс, вкритий довгими покосами. Сонце ясно блищає з-за хмари; небо над морем стало сизе, і на тому небі заблищає пишна веселка. Вона оперлася одним дуже широким кінцем об море, а другим потяглася далеко за озеро, за плавні в рівний, широкий степ. Червоні, жовтогарячі й жовті веселчані смуги були такі ярі, неначе горіли тихим полум'ям, а через широкий край веселки, розстелений, як павичевий хвіст по морі, було ясно видко зелене море, білі гребені на хвилях, пофарбовані то червоним, то жовтим, то синім кольором веселки. Веселка захопила й корабель з його мокрими вітрилами і неначе вкрила його якоюсь пишною, дорогою тканиною.

Надворі почало смеркати.

Завдання:

1. Випишіть у зошит усі порівняння з цього твору (наприклад: Море застогнало й загуло, як сосновий бір у час бурі).
2. Вивчіть напам'ять перші 19 рядків цього твору.
3. Випишіть усі невідомі вам слова і нехай вчитель пояснить вам їх.

Прочитай книгу:
I. Нечуй-Левицький, "Кайдашева сім'я."

М. Гоголь

УКРАЇНСЬКА НІЧ

Чи знаєте ви українську ніч? О, ви не знаєте української нічі! Вдивітесь в неї; з середини неба дивиться місяць. Неосяжний небесний намет розкинувся, розгорнувся ще неосяжніше. Горить і дихає він. Земля вся в срібному сяйві; і чудове повітря, прохолодно-душисте й повне ніги, рухає океан паходців. Божественна ніч! Чарівна ніч! Нерухомо, натхненно стали ліси, повні темряви, і величну тінь кинули від себе. Тихі й спокійні оци стави; холод і пітьма вод їхніх обгороджені темно-зеленими стінами садів. Незаймані хащі черемхи й черешинь боязко простягли своє коріння до студених вод і зрідка лепечуть листом, немов обурюючись і гніваючись, коли прекрасний пройдисвіт — нічний вітер, підкравшись вмить, цілує їх.

А вгорі все дихає; все дивне, все урочисте. А на дущі і неосяжно, і дивно, і зграї срібних привидів улад виникають в її глибині. Божественна ніч! Чарівна ніч! І раптом усе ожило: і ліси, і стави, і степи. Ллється величний спів українського солов'я, і здається, що й місяць заслухався його посеред неба...

Мов зачароване дрімає на горі село. Ще більше, ще краще виблискують проти місяця купи хат, ще сліпучіше вирізуються з пітьми низенькі іхні стіни. Пісні вищухли. Все тихо. Натруджені люди сплять. Де-не-де тільки світяться маленькі вікна, та коло деяких хат запізніла сім'я відбуває коло порога свою пізню вечерю.

Завдання:

1. Навчіться виразно читати цей твір.
2. Випишіть незрозумілі вам слова у зошит і нехай вчитель пояснить їх вам.
3. Вивчіть напам'ять перші 14 рядків цього твору.

Микола Щербак

ОТАМАН ПЕТЛЮРА

Як змалювати образ Отамана?
З яких глибин знайти палкі слова,
Щоб викресать минуле полум'яне,
Як креше блискіт хмара грозова!?

Не треба слів! Одне ім'я — Петлюра! —
І вже двигтить, здригається земля,
І вже вихриться, сніgom сіє буря,
І Україна крила розправля!...

А Він у сірій у простій шинелі,
З піднесеним Тризубом у руках,
Несе Свободу у тісні оселі,
Святу Свободу, ждану у віках!

I, ніби mrія, зводиться столиця,
Майдан Софії — o, жадана мить! —
Іде козацтво — вийди подивиться!
Розквітло небо — сонце майорить!

Чи сонце то, чи променисті очі
Цвітуть блакиттю, як вітчизни стяг!?..
І хто ж то знов громадить темінь ночі,
Хто, наче демон, пазурі простяг!?...

Підвівся варвар з півночі глухої
І топче землю, — вітер завива!...
І знову Він, Петлюра, у двобої,
І пил доріг, і спалена трава...

І знову грім і тупіт над полями,
Та блискавиці з потемнілих хмар,
Та Юр-Тютюнник — лицар з козаками,
Та густо кров'ю скроплений Базар...

Горить земля... Шумить, пала тополя...
І Він вогнем палає і горить...
...Щоб ще було... — бої... походи... Воля! —
Якби не смерть і не чужий Париж!?

Як нам Його до сліз, до болю треба,
Неначе сонця квітам на весні,
Неначе клаптик зоряного неба
В своїй землі — у рідній стороні!...

Його ж нема... Та образ не зів'яне...
От тільки, де б знайти такі слова,
Щоб розказати про Нього, Отамана,
Щоб правда встала, правда, як жива!...

О! В цім мені поможе розказати
В хурделицю холодних вечорів,
Зажурена, в скорботі сива Мати,
Що із Сибіру вигляда синів,

Що, як і Він колись, жили й любили
Рясні сади і запах свіжих нив,
Що землю сіяли і по землі ходили,
Як Він ходив, як Симон наш ходив!..

Про Нього розповість у темнім лісі,
Там, де лиш вовча заведе стопа,
Юнак, зіпершись на твердому крісі,
Дівча з криївки гнівної УПА.

Про Нього скажуть найтепліше слово —
І як Він жив, і як полум'янів!
Він серед нас. Про Нього чути мову
У всьому світі, серед всіх країв —

Чи в канадійських преріях безкраю,
Чи на Міссурі дальніх берегах,
Чи в пралісах гарячих Парагваю,
Чи в австралійських висохлих степах...

Одно наймення — Отаман Петлюра! —
І чути вже — прислухайся! — здаля
Нестримний гуркіт — буде, буде буря! —
Це Україна крила розправля!

Завдання:

1. Навчіться виразно читати цей вірш.
2. Дайте письмові відповіді на такі питання:
 - а) Де є місто Базар і яка історична подія там відбулася?
 - б) З якого приводу у цьому вірші згадується Париж?

Петро Волиняк

КУБАНЩИНА НА ПЕРЕДОДНІ 1933 РОКУ

Повертаюсь на двірець, купую квиток до станції Бурсак і чекаю на поїзда. На станції кипить, як у вулику. Здається, що це не станція, а якесь збіговисько народів. Кого тут тільки нема! З Сталінграду масово їдуть рижі “Ванюшкі” в конопляних лаптях і полотняних сорочках “навипуску” до колін, ще й шнурочком підперезаних; з Ростова їдуть різноплеменні й різномайті “европейці”; з Баку прибувають смугляві, завжди насуплені й мовчазно-горді, кавказці; з Краснодару йде потік козаків, чеченців та інших горян.

Взагалі, козаків багато, але почуваетесь, що ходять вони по кубанській землі не як господарі, а швидше як приймаки. А все ж, не зважаючи на пригніченість, яка чорною хмарою лягла на обличчя козачі, козаки вигідно виділяються на тлі цього “збіговиська народів”. Поважно виступають серед цього зборища. Ходять наче пави між курми: гордо і впевнено, зі зневажливою іронією поглядаючи на всю ту “інородню голоту”, яка, як сарана на ниву, лізе на Кубань. Почуття вищості видно в кожному погляді, в кожному кроці. Здається, що кожен з них хоче сказати:

— Гидую тобою, як жабою, але не давлю, бо чобіт марати не хочу.

Особливо зневажливо дивиться козак на кудлатого Ваньку - лапотника, що або хвилюється й метушиться без толку, або стане десь у проході, розсявить рота і в носі колупає. Спостеріг я раз, як козак зустрів у дверях такого розсяву і “ненароком” так зачепив його ліктем, що він звалився на своїх земляків, які саме чаювали. Бідака так був вражений несподіванкою, що

ніяк не міг зрозуміти за що така напасть на нього. Аж тоді, коли й від своїх стусана дістав, то опам'ятався й зареготав. А козак стояв і оком не моргнув.

Дивишся на це все і острах бере: куди ідеш? З ким і як працюватимеш тут на кордоні дикої й невідомої, але разом з тим гордої, свідомої своєї сили та переваги, мудрої Азії?

**

Уявіть собі село десять кілометрів завдовжки і два-три кілометри завширшки, що з відлогих схилів скочується до берегів широкої степової річки Тихої. Води в тій річці не видно, бо поросла вона вся очеретами, куширем та ситнягами. Поміж тими водяними бур'янами є чисті протоки, якими й біжить вода в річці Тихій. Через ту річку — стара, стара, ще прадідівська, довга (метрів з двісті!) кладка на високих дубових палях. І коли ви йдете по тій кладці й сядете собі спочити посередині, донизу ноги спустивши, то переконаєтесь, що в річці аж густо від карасів, пліток, сазанів і щук. Крім того, повно раків, а з очеретів ще й болотяні курочки на чисту воду випливають. Одним словом, річка, про яку ви колись у повістях Чайковського читали.

Так отож, село над такою благословеною річкою козачою. А в тім селі є: декілька величезних колгоспів, у яких люди зовсім дарма на державу працюють, чотири початкові і одна семирічна школи, 57 членів і кандидатів партії (в тім числі одна жінка), три сотні комсомольців (в тім числі семеро дівчат) і широкі вулиці та майдани. Але сказати широкі, то значить сказати так, щоб ви не мали уяви про ті вулиці та майдани. Треба сказати: широчезні! Перше-ліпше європейське містечко середнього розміру позавидує на такі вулиці.

А ті вулиці поросли лободою й полинем. А полинь і лобода такі густі й високі, що ви ще ніколи не бачили таких. А в тому полиневому чатиннику протоптано стежки-кривульки, якими ходять, і проторовано сліди-доріжки, якими їздять.

Якщо ви невеличкого росту, то йдете собі такою "вулицею" і ніхто не бачить вас, а ви бачите лише синє небо над землею кубанською. Якщо обдарував вас Бог високим ростом, то ваш картуз плаває над сизим морем оцих полинево-лободяних хащів, а вам інколи

пощастить, крім синього неба, ще й верх хати якоїсь побачити.

Дуже рідко люди по тих вулицях ходять, а ще рідше їздять: нема часу — трудодні заробляти треба! Не дурень бо прислів'я видумам: сюди тень, туди тень та й пропав трудодень!

Серед головного майдану стоїть церква станична, а трохи вище великий двоповерховий цегляний будинок, де колись урядував станичний отаман, а тепер урядує станична рада на чолі з надісланим десь з далекого району (щоб не свій був і не пожалів кого, боронь Боже!) комуністом.

Навколо цього будинка великий двір, шалівками обгороджений, а в дворі, довгий, з червоної цегли, під бляхою, будинок стоїть. За чорних часів “звіropodібного всея Русі самодержця” Миколи II-го станичний отаман в тому будинку коней тримав. А в наші “найшасливіші часи епохи сонцеподібного вождя” Йосипа I-го голова станичної ради до його козаків замікав, щоб себе шанувати, а свою владу і вождя “геніяльного” над усе в світі любити, іх привчити.

Отож, якщо ви це все уявили, то вже й знаєте станицю Ново-Малоросійську (яку ще в народі Бірючою дражнять) саме такою, якою вона була в серпні року Божого 1932-го!

**

Події розвивалися дуже швидко. Черговим пострілом Москви була постанова ЦК ВКП(б) за підписом самого Сталіна “про позачергову, надзвичайну чистку партії й комсомолу в районах Кубані”.

Дійшли до краю кремлівські можновладці: навіть своїм опричникам Сталін не вірити! Найсуворішу чистку вирішив зробити, щоб у партії не лишився жоден непевний, жоден, хто не здібен рідного батька й матір голодом заморити, але виявити себе вірним Сталінові й партії.

За два тижні після оголошення постанови про чистку, з'явилася комісія по чистці і в нашій станиці. Зустріли її похмуро і з страхом, наче суд, що має намір на кару смертну засудити всіх своїх підсудних. Неслухняні колгоспники не проминули й цієї нагоди, щоб “виявити свою безмежну відданість партії”. В перший день приїзду комісії голови більшості колгоспів змушені були повідомити, що “саботажники” шнурами

й цурками поскручували коням морди й понаганяли їх у степ. Вимагали від зляканого голови станичної ради цілої бригади на ловіння коней, бо колгоспники не слухали голів уже. А тимчасом, коні, як божевільні нікали по степу, не маючи змоги ані їсти, ані пити.

Станична рада виділила комсомольську бригаду рятувати коней. Комсомольці виявили цілковитий непослуш і голова комісії по чистці насупивши брови спокійно заявив голові станичної ради:

— Ну, щож, підеш сам коней ловити, як не вмієш заставити слухати себе.

Голова станичної ради відчув, що земля під ним остаточно захиталася. Він зблід і благально дивився на голову комісії. Але “Москва слозам не вірить”. Голова був безжалісний.

— Чого дивишся на мене, як баран недорізаний? Чи не я тобі коней ловитиму?

Чистити почали з комсомолу. За шість днів вичистили 98.5 відс. комсомольців! Закінчили з комсомолом і почали комуністів. Тут справа пішла ще краще. На дверях залі, де була чистка, стояло два вартових ГПУ і, як тільки комісія робила постанову: “За побутовий розклад і за втрату клясової чуйності з партії виключити”, то один вартовий лишався на дверях, а другий брав свою жертву і вів до колишньої отаманської стайні.

— Ще ніколи отаманська стайня таких расових жебрців не мала, як тепер, — тішились козаки.

**

Почався грабунок. Грабунок серед білого дня: прилюдний і узаконений. Наказ, — як гостре лезо ножа над горлом кожного комуніста, кожного безпартійного активіста, як петля над головою кожного сільського інтелігента, — безвідклично й невблаганно велів:

— Хліб державі! Тільки державі й нікому більше!

О, вікову традицію має Москва в продукції рабів! В цьому внутрішня сила московської ідеології: раб — підстава багатства й величі держави! Це знов Юрій Долгоруков, у цьому не сумнівався Іван Грозний, це було програмою Петра й Катерини Великих, це стало практикою “геніяльного” Леніна й “богорівного” Сталіна. Відняти землю й засоби виробництва, а потім позбавити останнього куска хліба і процес фабрикації рабів закінчено. Тоді запрягай їх до воза, а на кінці

довгого дишля повісь кусок цвілої шкоринки, хлясни бичем і всі тягнутимуть отого московського воза й від “щастя” співатимуть на всю крайну, на весь світ:

“Маква мая, страна мая,
Ти самая любімая”...

Страхітлива московська потвора, що богопротивним павуком розчепірилась на шостій частині земної кулі, з лише Москві властивим цинізмом назвала свого воза “батьківчиною всіх трудящих”, хляскає бичем, клацає ненаситними щелепами і, як казкове страховисько, сипливим голосом реве:

— Хліба! Дайош хліба!

І від крику того осипалося листя з дерев по садах станичних...

І від ревіння того чорніли лани сонцезлоті кубанські...

І тоді:

віями довгими плакала осінь холодна над степами безкрайми й станицями розлогими.

І тоді:

почорніли станиці квітучі й сірий сум передсмертний на обличчя людські свою тінь кинув.

А смерть голодна, з волі “любимого вождя” московського, страхітливим маривом повзла з північної столиці, одержавши сталінську путьовку:

— На Кубань!

Бачили козаки, що повільно, але впевнено йде на них цей найщедріший подарунок Матушки-Росії. Іде і, йдучи, зубами клацає, багатих жнів сподіваючись.

Ніхто не говорить нічого, не думає ні про що, тільки про хліб:

— Як його взяти? Де його сховати?

І добували козаки ту пшеницю золоту тяжко. Ой, тяжко, бо треба вміти взяти її з своєго, але в московський кулак затиснутого, степу родючого. А “старший брат” добре за “молодшим” стежить — і в кишені пошукає: не бери, бо то моє! То ж ховають козаки золотаве зерно “Кубанки”, “Українки” й “Кооператорки” за халяви, за підшивки, за латки на спинах, у картузах, у холошах, коло черевиків підв'язаних. Ховають і несуть оту пшеничку свою, потом-кривавицею запрацьовану, до дворищ своїх сумних, бур'янами прослих. Як бджоли нектар, дарунок Божий, зносять її: по зернятці, по жмінці!

Де ж тебе, пшеничко-годувальнице наша, заховати,

щоб око всевидящеє з Кремля московського не запримітило? І нечувані ще, скільки світ стоїть, схованки на зерно перелякані люди вишукують: під фундаменти печей замуровують, у пляшки насипають і в гній кладуть, у половину й солому розсипають, у свіжі могили на цвинтарях закопують...

Запитання:

1. Як українці ховали зерно від російської влади?
2. Що було причиною голоду в Україні в 1933 році, від якого загинуло коло восьми мільйонів людей?

Завдання:

1. Вишишіть з цього оповідання всі невідомі вам слова і нехай учитель пояснить їх вам.
2. Опишіть вигляд станиці перед голодом 1933 року (станиця — село на Кубанщині).

Михайло Пронченко

СКРІЗЬ МИ БУЛИ...

Скрізь наші сльози, наче роси стиглі.
І де нас не було — і в Котласі, і в Тигді,
І за Байкалом теж, і в хугах Колими, —
І в вічній мерзлоті складали душі ми.

І в Магадані, в Соловках далеких,
Де сніг, як бите скло, холодний і сумний,
Де в серці туга, мов задуха спеки,
І блиск полярний, хмурий і німий.

На всіх шляхах, на всіх дорогах дальніх
Кістки розсіяні без сповіді й хреста.
І тільки вітер синій і печальний
Тужить, мов мати з криком на устах.

Лежать вони, де звіри і руїни,
А навкруги ліси шумують, як моря.
І тільки пісня — пісня України
На кості часто ляже, як зоря.

То пісня тих, що ще лопату можуть
Тримати в руках і тачку гнати в хід,
І дивляться ті очі в далину, де рожі
Виводить, мов різьбар, далекий небозвід.

I дивляться і бачать — рідну Україну,
I золото степів, і діток дорогих, —
I Дніпр тече, і пісня солов'їна
Цвітінням обсипає поле й береги.

I серце рветься, і холонуть руки,
I мить, — і вже не встане, не чекай!
I десь далеко — точатъ матір муки,
Дружина, діти і трагічний край.

I в серці туга, мов задуха спеки,
I блиск полярний, хмурій і німий.
Скрізь ми були — і в Соловках далеких,
Де сніг, як бите скло, холодний і німий.

Михайло Пронченко — визначний український поет, довголітній в'язень російських комуністичних тюрем та концтаборів. Народився 1902 року в с. Апостолове на Дніпропетровщині. Михайла Пронченка розстріляли німецькі окупанти в Кривому Розі в квітні 1942 р., бо німці, як і росіяни, мали своєю метою поневолити Україну, тому винищували її провідних синів.

Завдання:

Вивчіть цей вірш напам'ять. Запам'ятайте, хто його написав.

ДНІПРЕЛЬСТАН

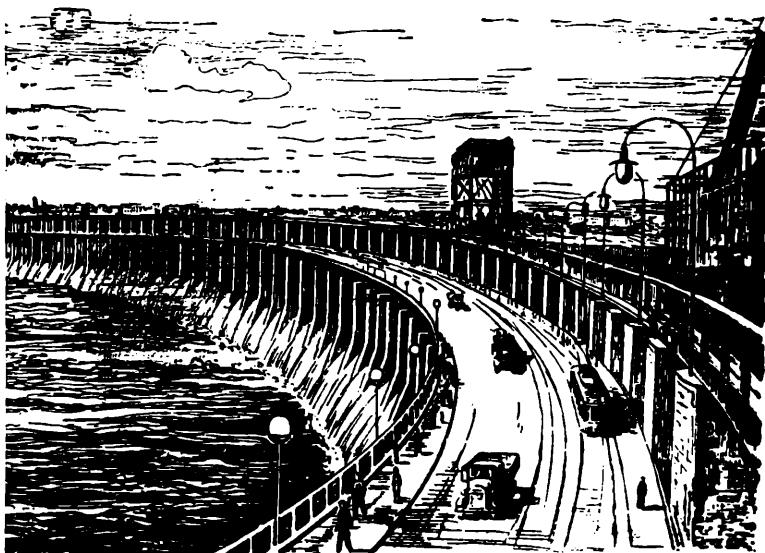
Дніпро — найбільша ріка в Україні, третя по довжині ріка в Європі (після Дунаю й Волги), має 2.285 кілометрів довжини. Дніпро починається в Росії, далі тече через Білорусію, а тоді через всю Україну, ділячи її на дві частини: Правобережну (на захід від Дніпра) та Лівобережну (на схід від Дніпра).

У давнину через Дніпро ішов великий торговельний шлях, що здався “Із Варяг у Греки”, себто від Скандинавії до столиці Греції Царгороду (тепер звється Стамбул, найбільше місто в Туреччині). Найбільшим тоді торговельним містом на цьому шляху був Київ.

Так само й тепер Дніпро є дуже важливим водяним шляхом. Але завадою в ході кораблів були дніпрові пороги, себто кам'яні пасма, які кількакратно перетинали Дніпро між Дніпропетровськом і Запоріжжям. Вода тут спадає з скелястих стін і в цьому місці

пливти по Дніпру не можна не тільки великим кораблям, а й звичайним човнам.

На початку другої чверті цього століття коло Запоріжжя було збудовано велику греблю. Гребля затримала воду так, що вона затопила пороги. У тій греблі побудовано великі шлюзи, через які проходять кораблі. Шлюзи відкриваються тоді, коли надходить корабель. Вода з греблі спадає вниз з великою силою. Щоб використати силу води, там збудували велику електро-

станцію. Машини, які виробляють електричний струм урухомлюються водою, яка з силою спадає з греблі вниз. Це тепер найбільша електрівня не тільки в Україні, але і в цілому СРСР і одна з найбільших у світі. Вона виробляє електрики більше, ніж колись виробляли всі електричні станції російської царської імперії, яка займала шосту частину всієї земної кулі. Ця електрівня зветься Дніпровська електрична станція, або скорочено Дніпрельстан.

Електрична сила з Дніпрельстану використовується в промисловості і в сільському господарстві. На тій силі працюють великі фабрики й заводи Запоріжжя, Нікополя, Дніпропетровська, Дніпродзержинська та великих промислових міст Донбасу. Росіяни, які тепер поневолюють Україну, використовують силу нашого Дніпра виключно на те, що їм треба. Тому населення

мало користає з електрики Дніпрельстану. Хіба що на освітлення хат та й те влада обмежує.

Коли була остання світова війна і в Україну вступили німецькі війська, то Москва наказала зірвати Дніпрельстан. Коли зірвали греблю, то вода пішла з такою силою, що затопила всі низькі місця: Дніпро тоді нижче від Запоріжжя сягав понад 10 миль ширини. Тоді потопилося багато худоби й людей, що ховалися в придніпровських плавнях (ліси, що весною затоплюються водою) від війни.

Прийшли німці й частково відбудували Дніпрельстан, але втікаючи знову зірвали його, бо німцям, як і росіянам, не шкода праці українського народу. Тепер Дніпрельстан знову відбудовано, але з його сили й тепер мало користають українці.

Сила Дніпрельстану дуже велика: він заміняє силу цілого мільйона коней! Скоро Україна вже буде звільнена від панування Росії і тоді Дніпрельстан своєю силою служитиме лише українському народові.

Запитання:

1. По яких державах тече Дніпро?
2. Які ріки впливають у Дніпро (з правого і з лівого боків)?
3. Як і де використовується електрична сила Дніпрельстану?
4. Яке ще значення має для України Дніпро?

Євген Гребінка

ДЯДЬКО НА ДЗВІНИЦІ Байка

Заліз мій дядько на дзвіницю
Та знай гука: “Оце комедія яка!
Всі люди на землі, мов ті перепелиці,
Здається більший з них не більше п'ятака
Гай, гай! які ж вони дрібненькі,
Так ось коли я їх як треба розібрав!”
А мимо йдучи хтось на дядька показав,
Та, далебі, мене спитав:
“Що то таке, чи щур, чи горобець маленький?”

Запитання:

Яка провідна ідея цієї байки?

Завдання:

Вивчіть цю байку напам'ять. Запам'ятайте, хто її написав.

За І. Розгоном

ВЕЛИКИЙ САДІВНИК

Володимир Львович Симиренко — найвизначніший український вчений-садівник нашого часу, — народився на Київщині в 1891 році. Був сином визначного українського діяча й великого садівника Льва Симиренка. Він ціле своє життя продовжував працю свого батька і всього свого роду, що на протязі кількох поколінь служив розвиткові української науки, а особливо українського садівництва та ягідництва. Цій справі славний рід Симиренків служив майже 200 років.

Початкову освіту здобув у рідному селі Млієві на Київщині, а фахову в Києві. Працював на науково-дослідних станціях у Млієві та в Китаєві (під Києвом), де він зорганізував науково-дослідний плодо-ягідний інститут. Володимир Симиренко був професором багатьох інститутів, написав багато наукових праць про українські сади та ягідники.

Традицією роду Симиренків було: “З народом і все для народу!” Всі Симиренки дотримували цього гасла. Вони ціле своє життя служили Україні і її народові.

Так робив і Володимир Симиренко. Він творив школи та науково-дослідчі станції, де вчилися тисячі людей, які потім ставали гарними садівниками й працювали над поширенням садів та ягідників в Україні. Він також виводив нові гарні гатунки плодових та ягідних дерев і кущів та на своїх дослідних станціях перевіряв їх родючість в умовах українського підсоння й ґрунту. Рід Симиренків вивів, наприклад, дуже гарну яблуню, що зветься ренет Симиренка. Ця яблуня родить велики гарні зелені яблука, які мають тоненьку шкірку, зрідка вкриту ледве помітними біленькими цяточками, і тонкий довгий хвостик. Це яблуко має дуже гарний тонкий запах і його в Україні дуже люблять. В Україні кажуть, що з'ївши яблуко Симиренка, людина молодшає. Ренет Симиренка належить до пізніх, зимніх гатунків, себто він достигає пізньої осени і зберегається аж до весни, не втрачаючи ані свого благородного запаху, ані тонкого смаку.

Володимир Симиренко розробив плян розвитку українського садівництва та ягідництва. Він хотів усю Україну вкрити садами та ягідниками, збільшивши їх площу в п'ять разів. Він казав, що кожен українець за рік мусить з'їсти 250 фунтів фруктів та ягід. Це поліпшить здоров'я цілого народу.

Володимир Симиренко став відомий не тільки в Україні, а й у цілому світі, особливо в державах східної Європи. Це занепокоїло російську комуністичну владу, яка тепер тимчасово панує в Україні, і на початку 1933 року Володимира Симиренка заарештували й засудили на смерть. Потім смертний вирок замінили на десять років в'язниці, але з неволі його так і не випустили: він там і загинув.

Володимир Симиренко не цікавився ніколи політикою. Він був тільки вчений садівник, але він своєю працею зміцнював український народ. Російські комуністи знають, що коли наш народ буде сильний, то він визволиться від їх панування, тому вони й знищили Володимира Симиренка — найвизначнішого українського садівника нашого часу.

Завдання:

1. Випишіть з цього оповідання всі невідомі вам слова і нехай учитель пояснить їх вам.
2. Перекажіть зміст цього оповідання (спочатку усно, а потім письмово).

КИЇВ. СОФІЯ. Вигляд у 1917-20 рр.

Микола Щербак

КИЇВ

Я бачу золото церковних бань —
На горах Кия — Лавра і Софія!...
О, світе мій! У спалахах світань
Горить вогнем моя пекуча mrія.

Горить вогнем... І стигнуть небеса.
Проміння бризка — і згасають зорі...
Іде весна — зелений шум в лісах,
І хлопці йдуть, обвітрені, суворі...

Ідуть, ідуть... Їм б'є щаслива мить!
Неначе сонце, височіє Київ!

О, сяйво барв! Тебе не затемнить
Ніяка ніч, ніяка лютъ Батиїв!

Ніяка лютъ!... Поглянь: цвіте майдан,
Де каркав крук, де висла мла похмура...
Прислухайся: встає й гримить Богдан!
І знову Богом даний нам — Петлюра!

Поглянь, прислухайся! — дзвенять полки! —
І кришиться, і валиться Голгота!...
...Я бачу: Воля відчиня в віки
Тобі, Вкраїно, Золоті Ворота!

Завдання:

1. Пригадайте собі, хто такі Кий і Батий, що їх імена згадуються в цьому вірші?
2. Вивчіть цей вірш напам'ять.

ОЙ, ПІДУ Я ЛУГОМ...

Ой, піду я лугом,
Лугом долиною,
Чи не зустрінуся
З родом-родиною.

Ой, там моя сестра
Пшениченьку жала,
Сказав я їй “Здрастуй!” —
Вона не сказала.

“Сестро ж моя, сестро,
Чого горда стала?
Сказав тобі: “Здрастуй”,
Ти не одказала.”

“Ой, брате мій, брате,
Я не горда стала,
За гіркими слізами
Тебе не пізнала.

На чужій роботі
День і ніч працюю,
А прийду додому —
Сяду та й сумую:

Нічим протопити,
Нічого зварити.

“Дайте, мамо їсти!” —
Плачуть малі діти.”

Це улюблена тепер в Україні народня пісня, яку забороняють там співати, бо вона нагадує рабське життя в колгоспах.

Завдання:

Зробіть (письмово) переказ цієї пісні.

Володимир Таращук

СОРОКОПУД

Небо на обрії з темного ставало зеленкуватим, а над головою яскраво виблискували кілька великих блакитних зірок. Була четверта година ранку, коли ми вийшли з дому.

— Що, Грицю, холодно? — запитав я свого супутника.

— Нічого, це краще, ніж спека вдень.

Ми перейшли подвір'я лісозахисної станції і вийшли в степ.

Прокинувся і ще на землі, не злетівши в повітря, почав свою сріблясту пісеньку степовий жайворонок. Свистнула посмітюшка. Десь далеко, в лісовій смузі, обізвалась іволга.

Володимире Івановичу, ми не запізнимось? Ходімо швидше, — нетерпляче прошепотів Гриць.

Гриць дуже цікавий хлопець. Він подружився зі мною відразу ж, коли довідався, що я — орнітолог, тобто вивчаю, як живуть птахи та яка від них користь у сільському господарстві. Гриць теж любив пташок і дуже радів, коли я брав його на екскурсію. Він навіть допомагав мені в роботі, особливо коли треба було розшукувати й підраховувати пташині гнізда. От і зараз я вирішив доручити йому одну важливу справу.

Біля двох тижнів тому в полезахисній смузі, де росла найбільше біла акація, ми знайшли кілька гнізд чорнолобих сорокопудів. Ідучи стежкою через поле, ми часто бачили, як ці птахи сидять на верхівках дерев, виглядаючи здобич. Часом вони швидко злітали на поле, щось там хапали і знову поверталися на своє місце.

Сорокопуди поїдають різних шкідників: гречкосія, клопа-черепашку та всяку гусінь. Цікаво знати, скіль-

ки ж шкідників може знищити сорокопуд, або, ще краще, ціла сім'я їх?

Ми знайшли зручне для спостереження гніздо. У ньому було семero яєчок. Слідкувати за цим гніздом і охороняти його я доручив Грицеві. І от уже кілька днів, як вилупились і підрости пташенята. Зовсім недалеко від гнізда ми ввечері збудували курінь. Почекали день, поки птахи звикнуть до нього й перестануть боятися. А тепер ішли туди, щоб заховатися в курені й підрахувати, скільки разів на день та що саме приносять сорокопуди своїм пташенятам. З собою ми взяли далековид, годинник і зошит. Я буду спостерегати, а Гриць повинен під моє диктування записувати все: що несуть сорокопуди, час, коли вони прилітають у гніздо.

Обережно, щоб не наполохати птахів, залізли ми в курінь, умостились зручно й почали чекати. Гриць повісив мого годинники на гілочці просто перед очима, взяв у руки зошита й олівця. Я озбройвся далековидом.

Крізь невеличку дірку в стінці куреня вже можна було побачити на невисокій акації, за якихось п'ять метрів від нас, гніздо й сорокопуда на ньому. Мати ще була коло пташенят.

Раптом зовсім несподівано біля гнізда з'явився другий птах. Я навіть не помітив, звідки він уявся, і тільки почув схильований шепіт Грицька:

— Це батько?

— Тихше, запиши: прилетів самець.

— Чотири години тридцять чотири хвилини, — додав Гриць.

Спостереження почалось. Самиця-мати заворушилась на гнізді, підвелась, а батько так само раптово, як і з'явився, десять зник. За хвилину він повернувся з великим коником у дзьобі. Відразу ж, наче на пружинах, вгору над гніздом підскочило кілька широко відкритих ротів. Але сорокопуд хутко передав здобич матері і, поки вона ділила її між пташенятами, полетів геть. Цього разу й мати залишила гніздо, але швидко повернулась і принесла якогось жука. Потім знову прилетів батько.

Я ледве встигав диктувати пошепки:

— Коник... жук... черепашка... ще черепашка... Не бачу. Гречкосій... гусінь... — і чув відповідь Грицька.

— П'ять сорок одна, п'ять сорок дві, п'ять сорок дві з половиною, п'ять сорок чотири, ще раз п'ять сорок чотири...

Спочатку мати час від часу сідала і гріла пташенят, бо було ще холодно. А коли пригріло сонечко, обидва птахи стали носити здобич дітям мало не щохвилини. Батько рідко годував пташенят сам і, якщо мати була на гнізді, передавав здобич їй та летів шукати іншу. Так минуло більше як дві години. Але ось сорокопуди перестали підлітати до гнізда. Десять недалеко чути було їх тривожне стрекотіння.

— Якась небезпека, — тихенько сказав я Грицькові.

Ми пильно вдвівлялись крізь щілини в стінах куреня. Сполохані сорокопуди кричали все біжче й біжче. Раптом ми помітили за кущем чиєсь руді лапи. З-за куща з'явилася лисиця. Не звертаючи уваги на тривожний галас птахів, що кружляли навколо, вона підійшла мало не до самого куреня, здивовано розглядаючи: що, мовляв, за новина? Ми не ворушились. Раптом з нашого боку повіяв легенький вітерець. Лисиця почула нас і стрімголов кинулась геть. Сорокопуди проводили її криками, але скоро заспокоїлись і знову почали годувати пташенят.

Гриць записав: “6.54 — 7.11 — тривога; в районі гнізда проходила лисиця”.

Тривога була ще двічі.

Одного разу з'явилася сіра злодійка — ґава, яка залюбки руйнує гнізда. Але птахи-батьки так почали рішуче налітати на неї, що вона, мабуть вирішила нікого не зачіпати, — каркнула й полетіла геть.

А потім, якраз проти нас, зупинилась жатка, що обкошувала поле для комбайна. Косарі щось лагодили в ній. Сорокопуди з тривожними криками літали навколо, доки жатка не поїхала далі.

Сонце піднялось високо, почалася спека. Ми, витираючи піт з лобів, з жалем згадували про вранішню прохолоду. А сорокопуд-мати тепер уже не відлітала з гнізда. Розчепіривши крильця, вона захищала пташенят від сонця, прикривала їх своєю тінню.

Сорокопуди приносили здобич все рідше й рідше, надвечір мати зовсім залишилась біля гнізда й почала вмощуватись на ніч. Востаннє прилетів батько. Що він передав матері та малятам, уже не можна було розглядіти. Ми почекали ще з півгодини. Але він більше не повертається. Робочий день сорокопудів і наш скінчився. Ми вилізли з куреня і стомлені, але дуже вдоволені з своїх спостережень, пішли додому.

Сорокопуди за день аж 498 разів прилітали й годували пташенят. Приносили вони не по одній комасі,

а часто по декілька. Це були різні жуки, клопи-чере-пашки, гусінь, коники.

— А я й не думав, що сорокопуди можуть знищити так багато шкідливих комах за один день, — сказав Гриць.

Завдання:

1. Випишіть з цього оповідання всі незрозумілі вам слова і нехай учитель пояснить вам їх.
2. Перекажіть зміст оповідання своїми словами.

**Прочитай книжку:
Роман Завадович, “Сойка-штукарка”.**

СЛОВО ДО ВЧИТЕЛІВ І БАТЬКІВ

Укладаючи цю читанку, я мав на увазі не слабшу частину шкіл і учнів, а сильнішу, краще підготовану. Коли ще в читанці для 4-ї класи "Лани" я свідомо знизвив рівень її, орієнтуючись на еміграційні умови, то в цій читанці я на це зниження не пішов. Причини цього були в тому, що п'ятих і шостих класів по наших школах в Канаді і США є обмаль і там переважно є кращі учні, батьки яких таки хочуть, щоб їх діти чогось навчилися. Тому я вважав за потрібне дати бодай одну книжку для тих дітей, яка стояла б на належному їх розвиткові рівні. Крім того, ця книжка призначена й для курсів для дорослих і молоді та для позашкільного навчання.

Я ніяк не нехтую слабшими учнями, яких є більшість, але не можна приносити їм у жертву кращу, більш розвинену, частину наших дітей. Ми мусимо намагатися зрівноважити цей стан, себто не так затримувати розвиток сильніших, як підтягувати слабших.

Матеріял у книжці розподілено за циклями, хоч я й тут, як і в "Ланах", не розмежовую їх заголовками й гаслами. Матеріял читанки я намагався максимально урізноманітнити, особливо звертаючи увагу на південь і схід (в тематиці), куди була звернута наступальна сила нашого народу протягом останніх століть, і де фактично буде найбільше поле нашої національної діяльності ще на довгий період часу в майбутньому.

Хоч в основному я цікавився темами, а не авторами, але тут уже більше, ніж у "Ланах", я намагався познайомити учня з авторами й жанрами, даючи навіть початкове знайомство з походженням їх та їх особливостями.

Завданням підручника є: 1. Збільшити в учнів запас слів, 2. Навчити їх самостійно будувати фразу (на письмі й усно), 3. Навчити учня вміти читати й відчувати вірші й художню прозу.

Тематикою я намагався осягнути таке: 1. Дати матеріял

з нашої історії й визвольної боротьби, 2. Дати кращі зразки нашої літератури, 3. Дати матеріял, який поміг би учневі знати не тільки нашу історію, а й знайомив би його з Україною взагалі, не виключаючи йї природи та науки.

Радив би колегам-учителям не "пробігати" по читанці, а примусити учня справді проробити весь матеріял, не тільки не зменшуючи моїх завдань, які я подаю після кожного твору, а ще й збільшувати їх. Тільки така проробка дасть дитині знання і навчить її розуміти твір і самостійно працювати в майбутньому, що буде основним здобутком не лише дитини, а й учителя й батька. Нема сумніву, що проробка матеріялу займе чимало часу і читанка ніяк не буде мала, як, може, декому те здається.

У книжці є матеріали легші й важчі і вчитель, за певних умов, може деякі з них опустити.

Буду сердечно вдячний колегам-вчителям і батькам за їх поради й критичні завваги, а разом щиро дякую за всі завваги щодо моєї читанки "Лани", багато з яких я вже врахував при укладанні цієї книжки.

Петро Волиняк

Коректорська помилка: Внизу 35 стор. у цитаті з Тишини (в першому рядку) недоглянуто прикру помилку: "Сідайте в рахманний чорнозем...", замість того треба читати: "сійте в рахманний чорнозем..."

ЗМІСТ

Сосюра Вол.	— Любіть Україну	3
Рильський М.	— Моєму краєві	4
Марко Вовчок	— Горпина	5
**	— Зозуля, народній вірш	10
**	— Костинин син, народня казка	11
Казка	17	
Франко І.	— У кузні	19
Стефаник В.	— Кленові листки	23
Гоголь М.	— Покарання зрадника	27
Дума про козака Голоту	29	
Козацькі думи	32	
Тичина Павло	— Дума про трьох вітрів	33
Рима	35	
Строфа	36	
Лепкий Богдан	— Через Десну	37
Шевченко Т.	— Реве та стогне	41
Глібов Л.	— Вовк та ягня	42
Шевченко Т.	— І виріс я на чужині	45
За Сибіром сонце сходить, народня пісня	46	
Багряний Іван	— Різдво в пралісах	47
Тичина Павло	— В роковині Крут	51
Хрін Степан	— Зимування в лісі	52
Чернявський Микола	— Богданова слава	55
Тарас Григорович Шевченко	56	
Шевченко Тарас	— Сон	59
Іваненко Оксана	— Тарасові шляхи	60
Васильченко Степан	— Чайка	63
Ото було б диво	68	
Шевченко Тарас	— Сон (На панщині пшеницю жала)	69
Шевченко Тарас	— Заповіт	70
Українка Леся	— На роковини Т. Шевченка	71
Манжура Іван	— Ренегат	72
Олесь О.	— Дзвони радісні, гудіть!	76
Полтава Леонід	— Великденъ України	77

Мирний П. — Серед степів	78
Микола Лисенко	80
Дяченко В. — На Івана Купала	81
Яр Славутич — Карпатські січовики	86
Нечуй-Левицький І. — Буря на морі	87
Гоголь М. — Українська ніч	89
Щербак Микола — Отаман Петлюра	90
Волиняк Петро — Кубанщина напередодні 1933 року ..	92
Пронченко Мих. — Скрізь ми були	97
** — Дніпрельстан	98
Гребінка Євген — Дядько на дзвіниці	100
За І. Розгоном — Великий садівник	102
Щербак Микола — Київ	103
** — Ой, піду я лугом	104
Таращук Володимир — Сорокопуд	105
Волиняк П. — Слово до вчителів і батьків	109

Ціна: \$1.25.

